

Mercury in Old Uyghur

Hacer TOKYÜREK¹

***Corresponding author:**

Hacer Tokyürek (Prof. Dr.), Erciyes University,
Faculty of Letters, Department of Turkish
Language and Literature, Kayseri, Türkiye
E-mail: hacertokyurek@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0008-1213

Submitted: 28.08.2023

Revision Requested: 26.09.2023

Last Revision Received: 29.10.2023

Accepted: 30.10.2023

Citation: Tokyürek, Hacer. "Mercury in Old Uyghur." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 33, 2 (2023): 535-569.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1351136>

ABSTRACT

Mercury, accepted as a harmful chemical today, is widely used in many fields by various nations as it was used in ancient times. Nations who believed in this element's changing and transforming properties believed that it transformed worthless metals into gold, a precious metal, and thus placed mercury in an important place in alchemy. In addition, mercury, which has an essential place in the science of medicine, has been combined with various plants or mixture included in drug compositions and used for therapeutic purposes. Mercury, used in Āyurvedic medicine, especially Indian medicine, is also included in yogic practice, considered among the sub-branches of Āyurveda. When the Old Uyghur texts are examined, the words that mean 'mercury', which appear in two different ways as *könä suvı* 'mercury' and *zımıg* 'mercury', are also used to transform worthless metals into gold, as well as to transform a worthless human into a divine body, as stated above. In addition, mercury is also included in various drug components for different purposes in medicine. This article aims to determine the words used for mercury in Old Uyghur, and the meanings and purposes of these words. Again, to show the reading differences in the text, and the movement over the read texts, the original texts are given in the article, and the text is transliterated again. So, the differences in reading and interpretation are reflected in the text.
Keywords: Old Uyghur, Alchemy, Āyurveda, *Könä Suvı* 'Mercury', *Zımıg* 'Mercury'

Introduction

Gabriel García Márquez uses the sentence “la hepática terrestre, el cinabrio, el almizcle, el mercurio argentino, el anagallis flore purpureo.”¹ to get rid of rabies in his novel *Love and Other Demons*, and this medicine contains mercury. According to this, mercury is among the metals used for different purposes at various times and in various nations. Different explanations were given about mercury in ancient times. One of them is that a Brahman named Jyotisharaja is said to have offered a red powder to the Buddha. This orange or red powder is sometimes described as cinnabar (Tib. cog la-ma) or natural red (Tib. mtshal), both forms of mercury sulfide derived from naturally occurring mineral deposits. Mercury is extracted from cinnabar by a heating process that separates it from its sulfur content. Recombining sulfur and mercury to produce crystalline cinnabar can chemically reverse this process. The conversion of cinnabar to mercury and back to cinnabar revealed the variability of the elements. Thus, it is stated that s/he gave birth to Indian and Chinese alchemical traditions.² In China and Tibet, mercury is thought to prolong life, heal fractures, and protect health. It is claimed that Qin Shi Huang Di, one of the Chinese Emperors, was killed by Chinese alchemists who aimed to give him immortality by drinking mercury and jade powder.³ Again, in a grave excavation in the Hunan province of China, the body of a woman called ‘Tai Lady’ was preserved in a brownish liquid containing mercury sulfide. This corpse is like the corpse of a person who died a week ago. The Taoists did not find immortality, but they collected much information about chemistry.⁴

In Tibetan medicine, the ritual is performed to make a mercury solution, and fifty-five diverse types of mercury are mentioned.⁵ The ancient Greeks used mercury in ointments, and the ancient Egyptians and Romans used it in cosmetic products that deformed the face. One of the common ores, mercury in the form of cinnabar, is used in various traditional medicines, especially traditional Chinese and Indian medicine.⁶ It is possible to find essential explanations in Sanskrit medical texts dating back to the 7th century, especially regarding the use of mercury in Indian medicine.⁷ The use of mercury is often detailed in texts known as the Rasashastra. Documentation of chemical and physical processes involving mercury is also abundant in ancient texts, where the classics of Vagabhatta and Nāgārjuna are notable. Mercury is one of the metals that has attracted wide attention from Ayurvedic chemists and

-
- 1 Gabriel García Márquez, *Del amor y otros demonios*, (Editorial Sudamericana Buenos Aires, 1994): 16. liverwort, cinnabar, musk, silver mercury, and anagallis flore purpureo.
 - 2 Robert Beer, *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*, (Chicago: Serindia Publication, 2003): 24.
 - 3 Vaidya Balendu Prakash, “Use of Purified Mercury in Ayurveda and Its Safety Evaluation.” (2019): 1-2.
 - 4 Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi: Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, (Translator: Ekmeleddin İhsanoğlu and Feza Günergun, Ankara, Tübitak Yayınları, 2003): 193.
 - 5 Rechung Rinpoche, *Tibetan Medicine: illustrated in original texts*, (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1976): 215.
 - 6 Prakash, “Use of Purified Mercury in Ayurveda and Its Safety Evaluation.”: 1-2.
 - 7 Dagmar Wujastyk, “Mercury Tonics (Rasāyana) in Sanskrit Medical Literature.” *Soulless Matter, Seats of Energy Metals, Gems and Minerals in South Asian Traditions*, (Edited by Fabrizio M. Ferrari and Thomas W.P. Dähnhardt, Published by Equinox Publishing Ltd, 2016): 94.

physicians.⁸ However here, regarding Nāgārjuna, there are disagreements about Nāgārjuna, the founder of the Mahāyāna sect, and Nāgārjuna, the alchemist. According to some sources, these two are the same person, while they are considered different in other sources. Tibetan sources consider the two the same person, pointing to Nāgārjuna's medical work and showing him as a Siddha and an alchemist. Nāgārjuna distinguished between metals and lower metals and determined that mercury could dissolve all metals. He has dominion over iron and mercury, and he has found five mercury types.⁹ The manuscripts allegedly written by Nāgārjuna are listed as *Jīvasūtra*, *Rasavaiśeṣikasūtra*, *Yogaśataka*, *Kakṣapuṭa*, *Yogaratanmālā*.¹⁰ Again, in Indian medicine, the twenty-fourth chapter of Kalyāṇakāraka, written by Ugrāditya, discusses the processing of mercury and its preparations.¹¹ Also, one of the outstanding therapeutic features of Siddhayoga is the prescription of an ointment against lice made from the juice of dhattūra and mercury (Skt. rasendra).¹² In Indian medicine, it is possible to find several of drugs made from mercury and mercury compounds, and mercury is considered an essential compound in Ayurvedic medicine. In addition, mercury is not known as a medicinal substance due to the earlier date of Carakasamhitā.¹³ It was understood that the drugs related to mercury in the later period were powerful, and these drugs were used primarily in diseases that were difficult to treat.¹⁴ The superiority of mercury over other metals is explained as follows:

“No potion of roots or metals that is itself unstable can be burnt, rotted, or dried up is capable of producing its (i.e., the body's) stability. Woods and herbs are absorbed in lead, lead in tin, and tin in turn in copper, copper in silver, silver in gold and gold in mercury.”¹⁵

Today, mercury is still widely used in traditional medicine. This is especially common in traditional Tibetan medicine, and regarding the curativeness and sanctity of mercury, the Dalai Lama, the holy leader of Tibet in the modern era, said, “We have used it for years, and we believe in its effectiveness, and we will continue to use it. There are concerns about the use of mercury in the West, which is troubling for the sanctity of mercury.”¹⁶ In addition, regarding the use of mercury in medicinal drugs, Tibetan doctor Dr. Jamyang Dolma makes some statements based on the safety of Tibetan medicine and its efficacy and safety. In addition, Dolma states that their research does not comply with modern science, due to acting following

8 Priyabrata Mukhi and others, “Mercury based drug in ancient India: The red sulfide of mercury in nanoscale.” (*Journal of Ayurveda and Integrative Medicine* 8 (2017) 93-98): 93.

9 http://tibetanbuddhistencyclopedia.com/en/index.php/Acharya_Nagarjuna [Accessed: 10.08.2023].

10 G. Jan Meulenbeld, *A History of Indian Medical Literature, Volume IA*, (Egbert Forsten, Groningen, 1999): 364-365.

11 Meulenbeld, G. Jan. *A History of Indian Medical Literature, Volume IIA*, (Egbert Forsten, Groningen, 2000): 151.

12 Meulenbeld, *A History of Indian Medical Literature, Volume IIA*, 80.

13 Meulenbeld, *A History of Indian Medical Literature, Volume IIA*, 84.

14 Wujastyk, “Mercury Tonics (Rasāyana) in Sanskrit Medical Literature.”, 94.

15 Wujastyk, “Mercury Tonics (Rasāyana) in Sanskrit Medical Literature”, 96.

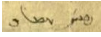
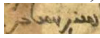

16 Barbara Gerke, *Taming the Poisonous: Mercury, Toxicity, and Safety in Tibetan Medical Practice*, (Heidelberg University Publishing, 2021): 237.

modern science, they will lose many rich and rare drug concepts.¹⁷ Therefore, mercury is still used in traditional medicine today.

In addition to the explanations above, it is seen that the element mercury is used not only in medicine but also in yogic practices. Āyurvedic medicine argues that the body and spirit, or substance, can be considered whole and recommends that the soul and the body be treated together. In addition, alchemists turn worthless metals into gold with mercury. The attempt to turn base metal into gold with the help of mercury leads alchemists to the allegory of spiritual purification, and Chinese alchemists, in particular, regard gold as the essence of heaven and adopt the idea that gold and yang are compatible.¹⁸ Thus, the base metal turns into gold with the help of mercury. Likewise, in Buddhist texts, a person/man, an ordinary creature, has a divine body thanks to mercury, or rasāyana.

In this paper, explanations will be made about the use of mercury and mercury in Old Uyghur.

1. *Könä suvi* ‘mercury’ and *zimig* ‘mercury’

Two words correspond to the word mercury in Old Uyghur, one of which is *könä suvi*. Although this word is not quite common, it is used in two places Old Uyghur. The word used in the 10th that is, the last line of the text of U559 (TID 120) XI, is *kwyn' swv y könä suvi*. Another usage of the word in Old Uyghur is *kwyn' swv y könä suvi* in the 5th line of the Tantric text U557 XVI. Both words have the same spelling and are both written with *ñ*. The only difference between these two words is that one is in a medical text and the other is in a Tantric Buddhist text. Therefore, one word is for bodily health, and the other is for transformation due to yogic practice, mental or substantial health. Another word used for mercury in Old Uyghur is *zimig* ‘mercury’, which was transferred from Sogdian to Turkic. The word’s spelling is *z ymyq zimig* in the 17th line of the text of U1798. However, the word is missing two lines from the beginning. Therefore, it takes place on line 19 of the full text. While Wilkens first defined this word in the text of *Dasakarmapathāvadānamālā* in Middle Period Uyghur¹⁹ as ‘prüfstein’,²⁰ he later corrected it as ‘mercury.’²¹ In addition, the same word is also read as *zimig* by Elmalı, but based on Gharib²², this word is given the

17 Gerke, *Taming the Poisonous: Mercury, Toxicity, and Safety in Tibetan Medical Practice*, 244.

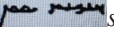

18 Bruce-Mitford, Miranda, *Signs & Symbols: An illustrated guide to their origins and meanings*, (London: Dorling Kindersley Limited, 2008): 45.

19 Old Uyghur should be examined in three periods: early period, middle period, and late period, due to reasons such as religion and alphabet changes, spelling rules, and grammatical features. It is inaccurate to divide it into centuries here.

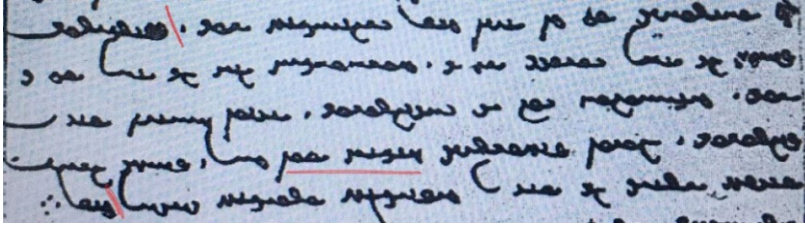
20 Jens Wilkens, *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuygurischen Dasakarmapathāvadānamālā (3 Cilt)*, (Turnhout (Belgium): Brepols Publishers, 2016): 1121.

21 Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuygurischen: Altuygurisch – Deutsch – Türkisch (Eski Uyğurcanın El Sözlüğü: Eski Uyğurca – Almanca – Türkçe)*, (Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, erschienen im Universitätsverlag Göttingen, 2021): 928.

22 Badrozamān Gharib, *Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)*, (Tehran: Farhang Publications, 1995): 458.

meaning of ‘language’.²³ The same word is used in the British Museum by XXIX of the work registered in Or. 8212 (108). Line 8 of the page is *smyyq* ‘wt *zımıg* ot ‘mercury.’ Yiğitoğlu reads this word as a stick and defines the word as ‘mercury’.²⁴ Again, in the 2nd line of the text U559 (TID 120) XVI of the late Uyghur text of the medical text, *qyt* ‘y *smyyq* is used as *kitay zımıg*, so that *kitay zımıg* denotes ‘Chinese mercury’ and this indicates a type of mercury. Here, the spelling of the word *zımıg* used for mercury is entirely different. The *z* in U1798 is written with the *s* in U559. Wilkens takes the word from the Sogdian word *zmyx*.²⁵ As seen in Gharib’s work, the word *zmyx* is also shown as *zmyq* and is interpreted as ‘oven, facility (experiment)’ or ‘the crucible’.²⁶ *Könä suvi* ‘mercury’ appears in the Codex Cumanicus text in the later period, and the word is shown as Latin *argentim vivum*, Persian *zıbağ* and Cuman *könä suvi*.²⁷ The Persian *zıbağ* here is a critical source for explaining the origin of the Old Uyghur word *zımıg*. Thus, *sımıg ot* ‘mercury’²⁸ in Wilkens’ dictionary should also be read *zımıg*. In addition, the word is read in the medical texts by Rachmati²⁹ and Abdulreşit,³⁰ but it is not given a meaning. Maybe word’s last letter could be read with *q/k*, but the single-dot *q* letter in the text, albeit faintly, caused the word to be read with *g*. However, in the later *Codex Cumanicus*, the word is written with *k/q*. Unfortunately, there is no further information about the word in the texts.

When the semantic structures of the words related to mercury are examined, they are used in three different meanings related to each other. The first of these is the expression *zımıg ot* ‘mercury’ in the text of the Buddhist philosophy text *Könül Tözün Okıtdaçı Nom*, which is related to the science of alchemy.

- 23 Murat Elmalı, “A Buddhist Story in Old Uyghur Turkish: Sena-Upesena Story”, (*International Journal of Central Asian Studies Volume 17*, 2013, 155-188): 169, 181.
- 24 Özlem Yiğitoğlu, *Könül Tözün Okıtdaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi*, (Yıldız Teknik University, İstanbul, 2011): 56; 112.
- 25 Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, 928.
- 26 Badrozamān Gharib, *Sogdian Dictionary, Sogdian-Persian-English*, 462.
- 27 Mustafa Argunşah and Galip Güner, *Codex Cumanicus*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022): 234.
- 28 Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, 928.
- 29 Gabdul Raşid Rachmati (Arat), “Zur Heilkunde der Uiguren, (I)”, (Berlin, *Aus: SPAW. Phil.-hist. Kl.* 1930:23, 451-473): 460.
- 30 Bekir Abdulreşit, 古代维吾尔语医学文献的语文学研究 [A Philological Study of Old Uyghur Medical Documents], (中国少数民族语言文学 [Chinese Minority Languages and Literatures], Minzu University of China, 2013): 35.

- 1 p'wdm'dwk (Or. 8212 (108) XXIX 5. line)
 2 p'qşy l'r nynk ywyrwky 'rs'r . qwrqwrw 'q lyq lr nynk nwm y (Or. 8212 (108) XXIX 6. line)
 3 'rwr . t'y'nqwlwq ywl ny y'nkyldwrwr . 'ykyt s'qynç 'wz ' (Or. 8212 (108) XXIX 7. line)
 4 pyldwrwr . 'ltwn pyşwrd'çy **symyq 'wt t'k** . p'qşy l'rq' (Or. 8212 (108) XXIX 8. line)
 5 'wykwş 'rdyny lr 'wz ' t'pynmyş 'wdwnmyş krk'k (Or. 8212 (108) XXIX 9. line)³¹

*bütmädük bahşılarnıñ yörügi ärsär korgurmaklıqlarnıñ nomı ärür tayangulug yolını yañılturur igiđ sakınç üzä bilfürür altun bışurdaçı **zımıg ot** täg bahşılarka üküş ärdinilär üzä tapınmış udunmuş k(ä)rgäk*³² “The comments of immature teachers are the teachings of careless people. It deceives the way to be based. He conveys (the teaching) with erroneous thoughts. Teachers like mercury who (hence) perfected gold should be honored with many jewels.”

As mentioned above, alchemy transforms worthless metals into valuable ones. However, the Old Uyghur phrase here refers to making a precious metal such as gold more valuable using mercury or purifying gold from other substances, rather than making a worthless metal valuable. According to Buddhist and Indian thought, the ultimate goal is to liberate the soul, or substance created from the same essence as gold.³³ Thus, when the Old Uyghur sentence is fully explained, it meant to purify the human or teachers who have not been purified from purified from wrong and careless thoughts, have not found the right way, and mislead living beings or people with their dirty minds. This purification process is done by teaching and clear consciousness, like mercury. Thus, a mind free from all residues will guide the living, human or teacher, to the right path. A person with a golden essence will reach the level of a mature or perfect person, even a divine person, thanks to a clear mind, as in the purification feature of mercury. This explanation in Buddhism also has a scientific basis. Accordingly, the ability of gold to combine with mercury is called amalgamation. This method is generally applied to gravimetrically enriched concentrates of coarse-grained native gold-bearing ores³⁴. Thus, the gold in its sedimented, unprocessed state is cleaned and processed thanks to the mercury.

Mercury, as mentioned above, is also related to Āyurvedic medicine and is associated with rasāyana in Sanskrit, and rasāyana is also shown as a sub-branch of Āyurvedic medicine. Rasāyana therapies and medicines are meant to prolong life, restore youth, and increase physical health and mental acuity. For this reason, formulations may be called ‘tonics’ in general. However, various medical authors offer different approaches, presenting rasāyana formulations as remedies for specific diseases rather than general health, rejuvenation, or longevity. It also refers to the Indian alchemical tradition dating back several centuries after

31 The text fragment was taken from Yiğitoğlu's thesis, and the present author did its translation. Yiğitoğlu, *Köñül Tözün Ukıtdaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi*, 276.

32 Yiğitoğlu, *Köñül Tözün Ukıtdaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi*, lines 38-384.

33 Mircea Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, (Translator: Ali Berkay), İstanbul: Kabaıcı Yayınevi, 2013): 342.

34 M. Bayram Yücel, *Dünyada ve Türkiye'de Altın*, (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı, 2020): 17.

Āyurveda.³⁵ It appears in many Buddhist texts that the term rasāyana specifically denotes immortality. Rasāyana, a unique mixture in Buddhist Uyghur texts, is used for immortality. The term rasāyana expressed below is also associated with amṛta, and hence the five items in this amṛta are listed. Accordingly, these five amṛtas are ‘semen, blood, urine, feces, and flesh.’ All of these are considered amṛta, the food or drink of immortality.³⁶ These five foods of immortality are also shown as ‘stool, urine, semen, menstrual blood, and marrow’ and they represent Vairocana, Akṣobhya, Amitābha, Ratnasambhava, Amoghasiddhi.³⁷

*anıñ koyunıta ög vaçıra varahi kızıl öñlüg 1 yüüzlüg iki kollug oñ eligintä varvaskart tutup ontun sıñar korkutu turur sol eligi üzä beş rasiyanlar üzä tolgurulmış kapala tutup kañnu kuça turur beş kurug toklular üzä didimlig ärip älig kurug toklular üzä monçuklug beş törlüg süñük etiglar üzä etiglig tümäglig*³⁸ “In her bosom, mother Vajravārāhī with a red face and two arms, holds an ax or knife in her right hand and scares the ten directions. He embraces the father, holding the cup of kapāla or skull, filled with five rasāyanas in his left hand. It has a crown of five skulls (formed) and a necklace of fifty skulls (formed). It is adorned with five kinds of bone ornaments.”

There is, of course, no mercury in the mixture of rasāyana or amṛta here. Instead, as mentioned above, there is semen. The word Skt. *rasa* covers not only mercury but also semen.³⁹ Mercury is considered to be the semen of Śiva, a deity responsible for the destruction of earthly beings according to Indian mythology.⁴⁰ Again, mercury is also shown in some texts as Rudra’s semen, Śiva’s seed. In addition, the symbol of Śiva is a semicircle, and the root chakra, related to sexuality from the five chakra points in the body, is associated with the half-moon and Śiva.⁴¹ Alchemically, two snakes symbolize the variability of cinnabar and mercury, or menstrual blood and semen, which creates an ‘elixir of life or immortality’ through their combination and transformation.⁴² However, in contrast to all this, in southeastern Tibet, revered as the home of both Hindu and Buddhist deities, Cari’s entrance is defined as a narrow slit called the goddess’s vagina, with a lake where the goddesses sit made of red mercury oxide, described as the sexual fluids of its inhabitants.⁴³ Because of this, mercury and semen are used as synonyms

35 Wujastyk, “Mercury Tonics (Rasāyana) in Sanskrit Medical Literature.”, 95.

36 Buswell, Robert E. and Donald. S. Lopez. *The Princeton Dictionary of Buddhism*, (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2014): 1074.

37 Alex Wayman, *The Buddhist Tantras: Light on Indo-Tibetan Esotericism*, (London and Newyork: Routledge Taylor & Francis Group, 2009): 34.

38 Georg Kara and Peter Zieme. *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer übersetzung*, (Berlin: Akademie Verlag, 1976): lines A410-418.

39 Beer, *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*, 33.

40 Dole, Vilas A. and Prakash Varanjpe. *A Text Book of Rasashastra*, (Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratishtan, 2004): 2.

41 Treloar, F. E. “The Use of Mercury in Metal Ritual Objects as a Symbol of Śiva.” (*Artibus Asiae*, Vol. 34, No. 2/3 (1972), 232-240): 238.

42 Beer, *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*, 134.

43 Frances Garrett, *Religion, Medicine and the Human Embryo in Tibet*, (London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2008): 85.

in Buddhist texts, and they are used interchangeably. Equivalent to mercury, ‘semen’ is denoted as *šukra* ‘semen’ in Old Uyghur texts and Skt. *śukra* ‘semen.’ In the Old Uyghur text, there are detailed explanations about the release and cessation of *šukra*.

altunč öznünj altunta kaš kavšutında darmasanbava birlä tütüş ärürin köñülkärip ol darma sanbavennj oturasında köñüllü yeelli ikägütün bälgüliüg bolmuş bir yaruk yaşuk ud burčakinča täñliġ šukra sakingu ol⁴⁴ “Sixth, it is necessary to consider that under the self, it is combined with Dharmasambhava at the junction of the eyebrow on the forehead. He should imagine that in the middle of Dharmasambhava he sees a bright₂ pea-sized *šukra*, the sign of both mind and wind or breath.”

anta basa ol šukra siriñ ok kılıp ’äzrua tälükte turmışın sakinıp yeelig tutgu ol⁴⁵ “After that, you have to hold the wind or breath imagining the *šukra* standing in the Brahma hole like a buzzing arrow.”

anta basa ol ok yañliġ boguzta turmışın sakinıp yeelig tutgu ol⁴⁶ “After that, you have to hold the wind or breath, imagining that something arrow-like (the *šukra*) is in the throat.”

anta basa ol ok yañliġ šukra yüräk tuşında turmışın sakinıp yeelig tutgu ol⁴⁷ “After that, you should hold the wind or breath, thinking that the *šukra* is standing at the heart point.”

anta basa ol ok yañliġ ol šukra kindiktä turmışın sakingu ol yeel tutgu ol⁴⁸ “After that, you should imagine such *šukra* standing in the navel and holding the wind or breath.”

anta basa ol ok yañliġ ol šukra üç tamurnıñ kabşutında turmışın sakinıp yeelig tutgu ol⁴⁹ “After that, it is necessary to imagine such *šukra* standing at the junction of the three veins and holding the wind or the breath.”

anta basa ol ok yañliġ ol šukra vačir tüpindä turmışın sakinıp yeelig tutgu ol⁵⁰ “After that, he should imagine such *šukra* standing at the base of the vajra and holding the wind or the breath.”

anta basa ol ok yañliġ ol šukra vačiranıñ oturasında turmışın sakinıp yeelig tutgu ol⁵¹ “After that, he should hold the wind or the breath, imagining that *šukra* is standing in the middle of the vajra.”

In the Old Uyghur sample sentences above, the semen is fixed at the chakra points. According to the work Rasaratnasamuccaya, to ensure a long life, it is necessary to purify

44 Peter, Zieme, György Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, (Budapest: Akademiai Kiado, 1978): lines 1076-1083

45 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, lines 1083-1086.

46 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, lines 1086-1087.

47 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, lines 1088-1090.

48 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, lines 1090-1092.

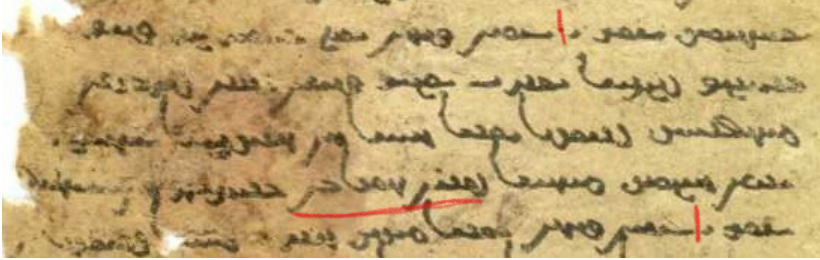
49 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, lines 1092-1094.

50 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, lines 1094-1096.

51 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, lines 1097-1099.

and ‘fix’ the gold with mercury before swallowing it. Man’s salvation depends on the body’s stability; mercury, which strengthens and prolongs life, is a means of salvation. As mentioned above, mercury (rasa) is the essence and seed of Śiva. As a result of his union with the goddess egg, man becomes immortal. According to the Tantric approach, mercury is the primary productive element, and Śiva is given information to make a ‘phallus’ from mercury. According to Chinese alchemy, mercury is associated with dragons, sperm, and blood.⁵² Śiva is the ‘god of mercury.’ In the Kubjika Tantra, Śiva speaks of mercury as the fertilizing principle and praises the yield when mercury is fixed six times, that is, when it dies. Fixing mercury here is equivalent to reducing its fluidity, the paradoxical transformation of psycho-mental flow, a stagnant consciousness without change or formation.⁵³ At the same time, like the fixation of mercury, in Tantric Buddhism, the semen needs to be fixed. Fixed semen will stop all formations and transformations; in short, it will eliminate re-creation. In this context, Buddha, or Śiva is the pure soul or substance still in the midst of the cosmic game.⁵⁴ In the Old Uyghur text above, *yeelig tut-*, expressed as ‘holding the breath,’ is equal to the immobility of thought and stopping the sperm.⁵⁵

The ultimate goal of alchemists, as mentioned above, is to turn worthless metals into gold with the help of mercury. Pure gold also expresses Buddha’s pure essence and indestructible nature. Thus, living beings with worthless bodies also try to turn into gold, that is, Buddha, with the help of mercury. “The aim here is a spiritual state of attaining the soul’s evolution, liberation, and freedom. The goal of the alchemist or yogi is to liberate a soul or substance made of the same substance as gold. In Indian culture, gold symbolizes immortality and the only perfect metal belonging to the sun.”⁵⁶

52 Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, 343-352; Mircea Eliade, *Asya Simyası (Çin ve Hint Simyası)*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002): 36; Hacer Tokyürek, *Eski Uyghur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, (Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2022): 104.

53 Eliade, Mircea. *Demirciler ve Simyacılar*, (Translator: Mehmet Emin Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020): 141-142; Tokyürek, *Eski Uyghur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 104.

54 Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, 318; Eliade, *Asya Simyası (Çin ve Hint Simyası)*, 54-55; Tokyürek, *Eski Uyghur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 104-105.

55 Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, 311; Eliade, *Asya Simyası (Çin ve Hint Simyası)*, 55; Tokyürek, *Eski Uyghur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 104-105.

56 Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, 342; Tokyürek, *Eski Uyghur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 102.

- 1 'nt' p's' 'wl y'rwql'r p'rw (U557 XVI 2. line)
 2 yyqylw k'lm'k 'wyz ' 'wl'r p'rç' yyyn k'z ykç' (U557 XVI 3. line)
 3 t'ştyngy kyrwk' 'wyg q'nk q' synkm'k 'rs'r (U557 XVI 4. line)
 4 'ynç' q'lty t's'k **kwyñ'** **swv yn** yyqmyşq' 'wqş'ty (U557 XVI 5. line)
 5 'rwr (U557 XVI 6. line)⁵⁷

*anta basa ol yaruklar bärü yığılu kälmaq üze olar barça eyin käzigçä taştıñkı heruka ög kanğa sıñmaq ärsär inça kaltı tüzäk **könä suvin** yığımşka oğşatı ärür*⁵⁸ “After that, with the succession of light gathering together, everything is like the dung collecting mercury in relation to the outer Heruka sinking in turn to its parents.”

In the Old Uyghur text above, *könä suvi* ‘mercury’ represents the father, the man, and *tüzäk* ‘dung, excrement, manure’ represents the mother and woman.⁵⁹ In this context, it is very crucial that the Śīva-saṃhitā yogi asserted that he could make gold by rubbing any kind of metal with his own excrement and urine.⁶⁰ Thus, unity and divinity emerge from the union of mercury and feces, that is, man and woman; in short, unity is obtained.⁶¹ As mentioned above, it is essential to fix the semen during sexual intercourse, and thus salvation is achieved. The woman must be shown as *tüzäk* ‘dung’ here, and this excrement is used in two different senses. It is also possible to see the first of these as the woman, a worthless being, becoming valuable thanks to the man, or the semen. The second is the presence of excrement in the five amṛta or rasāyana, which, according to the Old Uyghur text, symbolizes the woman. The collection and fixation of semen or mercury in the feces signifies the attainment of divine unity during sexual intercourse. Thus, through this sexual union, man and woman become Buddha Heruka and Vajravārāni and attain salvation. According to Tantric Buddhism, it is possible to attribute the spiritual or substantive salvation of man to semen or mercury. Therefore, there are many Buddhist rituals, almost all about fixation. All these explanations relate to adopting Āyurvedic medicine insights from the Yogic realm. Tantric practice, in which mineral substances such as mercury, gold, and silver are used, began to merge with Āyurveda, and expressions such as rejuvenation and immortality were emphasized alongside a long and healthy life. Thanks to yogic effects, the body is no longer considered mortal! Today, Āyurveda and yoga are synonymous with pursuing good health and a calm mind.⁶²

In addition to the spiritual salvation of the person, one of the main substances of salvation from physical diseases is also shown as mercury. There are many drugs related to mercury,

57 The transliteration of the text was done by me. U557 XVI text fragment retrieved from <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055716.jpg> [Accessed: 05.08.2023].

58 Georg Kara and Peter Zieme. *Fragmente tantrischer Werke in vigurischer übersetzung*. (Berlin: Akademie Verlag, 1976): lines A223-227.

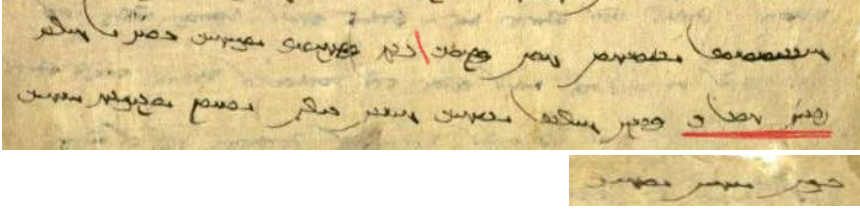
59 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 107.

60 Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, 341; Eliade, *Asya Simyası (Çin ve Hint Simyası)*, 50.

61 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 104.

62 Sebastian Pole, *Ayurvedic Medicine, The Principles of Traditional Practice*, (London and Philadelphia: Singing Dragon, 2006): 11.

especially in Indian Āyurvedic medicine. In addition, some medicines are made with mercury in Old Uyghur medical texts.

1 kym p̄w̄sl̄wnw 'wm's'r ywQ' q'dyz (U559 XI 9. line)

2 **kwyñ'swv** y pyrl' q'typ 'yçs'r q'ryn ynt' 'wqwl 'wylmyş 'rs'r (U559 XI 10. line)

3 ym' 's'n 'ws'r (U559 XII 1. line)⁶³

*kim boşlunu umasar yuka kadız **könü suvi** birlä katıp içsär karınunta ogul ölmış ärsär y(ä) mä äsän ozar*⁶⁴ “If a woman mixes (drinks) cinnamon bark with mercury that she could not give birth to, the dead fetus (woman) in her womb will be saved safely.”

The text above, it refers to the death of the fetus in the womb and the woman aborting the fetus without being harmed. It is known in Āyurvedic medicine that mercury is harmful. Mercury is a toxic substance in traditional Chinese medicine, and long-term and high-dose use is not recommended. It is stated that poisoning and discomfort may occur due to overdose. The use of mercury, expressed as Chinese 朱砂 *zhusha*, is strictly prohibited by pregnant women.⁶⁵ Therefore, mercury in the Old Uyghur text was used to abort a dead fetus. However here, not only mercury was used, but also cinnamon bark. Cinnamon bark is an essential digestive herb in Āyurvedic medicine, and it protects and strengthens the intestines.⁶⁶ Cinnamon or cinnamon bark, also used in traditional Chinese medicine and expressed as Chinese 桂枝 *guizi*, causes various pains and activates the blood. In addition, it is strictly not used during pregnancy.⁶⁷ When mercury is combined with *rasāyana*, that is, with other substance it can benefit the body when it turns into a medicine. However, this text is used for a poisonous effect rather than a benefit to the body. Two toxic substances combined and turned into a more effective form, causing the fetus to miscarry. Besides, from *Rasahrdayatantra* in the Wujastyk study, “Mercury will not penetrate the body of one who undertakes *rasāyana* without having prepared his body.

63 The present author did the transliteration of the text. Text fragment retrieved from <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055911.jpg> and <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055912.jpg> [Accessed:08.08.2023]. Some changes have been made in the transcription and meaning of the text.

64 Rachmati (Arat), “Zur Heilkunde der Uiguren, (I)”, lines 107-110; Abdulreşit, 古代维吾尔语医学文献的语文学研究 [A Philological Study of Old Uyghur Medical Documents], lines A107-109.

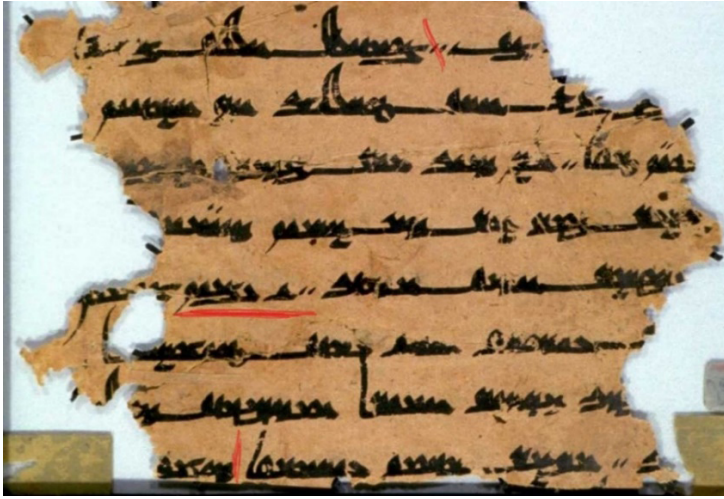
65 Carl-Herman Herpen and Toni Fischer, *A Materia Medica for Chinese Medicine: plants, minerals and animal products*, (Churchill Livingstone Elsevier, 2005): 418-419.

66 Pole, *Ayurvedic Medicine, The Principles of Traditional Practice*, 160.

67 Herpen and Fischer, *A Materia Medica for Chinese Medicine: plants, minerals and animal products*, 26-27.

The mercury will cause damage to all parts of the body.”⁶⁸ Thus, the toxic effect of mercury was utilized with this drug.

In addition, another Old Uyghur text mentions that mercury is used to make the body sick. According to this,

1 mwnt'd' 'dyn m'nynk (U 1798 13. line)

2 []kymk' 'r' twrd'çy 'l' 'lt'q (U 1798 14. line)

3 [/]wq typ ,, 'wl syny nynk kşşys[y] pq mwn[/ /] (U 1798 15. line)

4 [/ /]vlyk kwyr lwk s'v l'ryn s'Qynyp (U 1798 16. line)

5 [/]ykwnwk 'şyn 'yşty ,, **z ymyq** çwşvyt (U 1798 17. line)

6 [] y'swrw 'qz ynt' t'nçwl'p (U 1798 18. line)

7 [] sy kyrs'r 'nynk 'wyskynt' swd[/ /] (U 1798 19. line)

8 [] y ,, 'yklyk 't'wyz y'r'typ (U 1798 20. line)⁶⁹

*muntada adın mäniñ ämgäkimkä ara turdaçı al altag yok tep ol senanıñ kişisi bo muntag tävlig kürlüg savların sakınıp yegülük aşın ešti **zımug** čüvit [] yaşuru agzınta tančulap igäsi kirsär anıñ öskintä sodup ärti iglig ätöz yaratıp*⁷⁰ “Apart from this, there is no other method that can come to my aid in my suffering. When Sena’s wife conceived these deceptive things, she reduced the amount of food she should eat. He hid the mercury and indigo in his mouth and chewed them. When his wife entered, he pretended to be sick by spitting in front of her.”

68 Wujastyk, Dagmar. “Acts of Improvement: On the Use of Tonics and Elixirs in Sanskrit Medical and Alchemical Literature.” (Editor: D. Wujastyk, S. Newcombe, and C. Barois, *History of Science in South Asia*, 2017, 1-36): 19.

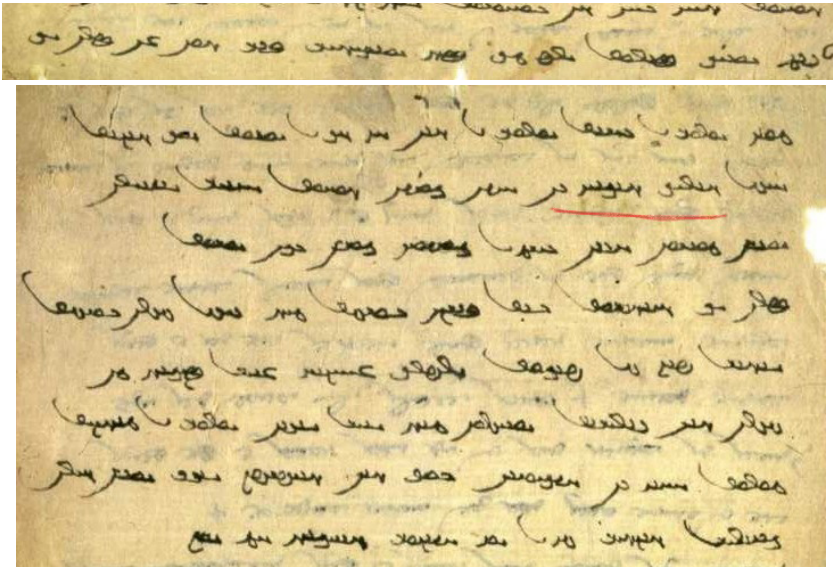
69 The transliteration of the text was done by the present author. Text fragment retrieved from <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1798seite2.jpg> [Accessed: 08.08.2023].

70 Wilkens, Jeans. *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā (3 Cilt)*, (Turnhout (Belgium): Brepols Publishers, 2016): lines 2545-2552.

In the text above, the Old Uyghur *zımıg* ‘mercury’ word is used for mercury. Old Uyghur *zımıg* ‘mercury’ was used together with *čüvit* ‘indigo’, forming sickening medicine. The poisonous effect of mercury has already been mentioned above. Indigo, which has an antibiotic effect, also causes diseases such as nausea, vomiting, abdominal pain, and diarrhea in overdose.⁷¹ Thus, mercury and indigo combine to have a poisonous or sickening effect and make the person sick.

In the old Uyghur text, the person probably took these two medicinal substances at a specific dose. If the dose of these two is taken in excess, it will probably be fatal.

Another example in Old Uyghur is using of mercury with other herbs to relieve a sore throat, or perhaps a sore throat or hoarseness.

- 1 kym 'wyñy pwydwp 'dkw t' pws 'wnm's'r pyr swñ ç' pwd' ny (U559 (TID 120) XV 10. line)
- 2 twyz 'wdwr 'y'ryp 'wdwr 'syn ''z ky ' 'wywp 'wy qylyp (U559 (TID 120) XVI 1. line)
- 3 ''nk' **qylyp symyq** yn 'nç' mwñç' swqwp ''nyñk 'yçyñd' (U559 XVI 2. line)
- 4 'wyç twyr ''vyn y'rm' mwñçwq mwřç ym' 'wrwp (U559 XVI 3. line)
- 5 pwd' ny q'všwrwp yyp byrl' ywrk'p t's yn'k' k'gd' ywrk'p (U559 XVI 4. line)
- 6 'ysyk kwyl k' kwymwp 'dkwdy ç'qlyq çynk pwlmyš t' (U559 XVI 5. line)
- 7 k'kd' syn kyd'ryp 'wynkden tyš nyñk 'ykyn 'wdwr 'tyšl'p (U559 XVI 6. line)
- 8 twdwp ''qyz yn ''çm'tyn yww syn synkwrkwl 'yky 'wyç q'd' (U559 XVI 7. line)
- 9 mwñyd'q qyls'r k'z ' 'wz ''çylwr syn'myš ''m 'wl (U559 XVI 8. line)⁷²

71 Herpen and Fischer, *A Materia Medica for Chinese Medicine: plants, minerals and animal products*, 158.

72 The transliteration of the text was done by present author. Text fragment retrieved from <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055915.jpg> and <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055916.jpg> [Accessed: 08.08.2023].

kim üni büttüp ädgüti boř ünäsär bir sunča budanı tüz otura yarıp oturasın azkya oyup oy kılıp aña kitay zımıgın anča munča sokup anıñ içintä üç tört ävin yarma munčuk murč y(ä) mä urup budanı kavşurup yıp birlä yörgäp taşıña kăgdä yörgäp isig külkä kömüp ädgüti çaglık çıñ bolmıřta kăgdäsin ketärip öñdün tişniñ ikin otura tişläp tutup agızın açmatın yusın sıñjürgül iki üç kata munitag kulsar kăzä uz açılır sınamıř äm ol⁷³ “Whoever is muted and can’t speak well should divide an inch-long licorice root into equal parts, hollow it out a little in the middle, and put some Chinese mercury on it. Put three or four pieces of split seeds and pepper into it and tie the licorice root together with a string. Wrap it in paper outside, bury it in hot ash, and take it out of the paper when it gets steamy after a suitable time. Grab it with both front teeth and swallow the water without opening your mouth. If he does this two or three times, he will open his throat. This is a tried-and-true drug.”

In the Old Uyghur text above, mercury is “Chinese mercury.” Chinese mercury, cinnabar, is a natural mineral formed by combining with sulfur and is called Chinese red. Cinnabar is insoluble and stable; cinnabar powder is an essential compound in traditional Chinese medicine and Indian Āyurvedic medicines. Cinnabar is used for longevity in India and is found in 40 traditional Chinese medicines.⁷⁴ Mercury is used in the treatment of various diseases as well as in the treatment of throat inflammation.⁷⁵ The word *buda* ‘licorice’ in the Old Uyghur text is also one of the compounds formed with mercury. Accordingly, licorice root is included in Āyurvedic texts and is used in treating of all kinds of wounds and inflammations accordingly. Hippocrates mentioned its use as an ulcer treatment and thirst quencher. In the traditional Siddha system of medicine, licorice is used as a sedative, expectorant, cough suppressant, laxative, and sweetener.⁷⁶

Conclusion

Mercury, which is used as *könä suvi* ‘mercury,’ *zımıg* ‘mercury,’ *kitay zımıg* ‘Chinese mercury, cinnabar’ in Old Uyghur texts, was used in both Buddhist Uyghur texts and medical texts at that time, although it is a harmful element today. Mercury has been used for various purposes in various cultures in the ancient period and even now, and it also expresses the same meaning in Old Uyghur texts, which are translated texts. In this context, it is used in Old Uyghur texts for the following purposes:

- It is used to turn worthless or ordinary metals into valuable gold or to clean the residues of unprocessed pure gold in nature and make it more valuable. However, in the Old Uyghur text, this situation is for analogy purposes only and refers to the purification of the minds of people or teachers who have the golden essence but cannot get rid of a dirty mind.

73 Rachmati (Arat), “Zur Heilkunde der Uiguren, (I)”, lines 146-154; Abdulreşit, 古代维吾尔语医学文献的语文学研究 [A Philological Study of Old Uyghur Medical Documents], lines A146-154.

74 Jie Liu et al. “Mercury in traditional medicines: Is cinnabar toxicologically similar to common mercurials?” (*Exp Biol Med (Maywood)*). 2008 July; 233(7): 810–817): 3.

75 Herpen and Fischer, *A Materia Medica for Chinese Medicine: plants, minerals and animal products*, 418.

76 Nidhi Garg and Akhil Jain, “Therapeutic and Medicinal Uses of Yashtimadhu: A Review.” (*International Journal of Scientific Research*, Volume - 11 | Issue - 02 | February – 2022): 1.

- Based on Āyurveda thought, it is used to purify the spirit or essence and transform it from a common an ordinary man to a divine man. Here, the aim is to purify the soul or essence and have a divine body, thanks to the yogic prectice, one of the lower branches of Āyurveda.
- It is essential for use in medicine by creating various components with various plants and drugs. Mercury, two used in the medical text and one in the text about Buddhism, is used to abort the fetus, to relieve a sore throat and hoarseness, and to feign sickness. Therefore, specific doses of mercury are used in making medicine.

In short, mercury is used in Old Uyghur, both in alchemy and in medicine.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: This paper is supported by TÜBA-GEBİP.

References

- Abdulreşit, Bekir. 古代维吾尔语医学文献的语文学研究 [A Philological Study of Old Uyghur Medical Documents], (中国少数民族语言文学 [Chinese Minority Languages and Literatures], Minzu University of China, 2013.
- Argunşah, Mustafa and Galip Güner. *Codex Cumanicus*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Beer, Robert. *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*, Chicago: Serindia Publication, 2003.
- Bruce-Mitford, Miranda. *Signs & Symbols: An illustrated guide to their origins and meanings*, London: Dorling Kindersley Limited, 2008.
- Buswell, Robert E. and Donald. S. Lopez. *The Princeton Dictionary of Buddhism*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2014.
- Dole, Vilas A. and Prakash Varanjpe. *A Text Book of Rasashastra*, Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratishthan, 2004.
- Eliade, Mircea. *Asya Simyası (Çin ve Hint Simyası)*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2002.
- Eliade, Mircea. *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, (Translator: Ali Berkay), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2013.
- Eliade, Mircea. *Demirciler ve Simyacılar*, (Translator: Mehmet Emin Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020.
- Elmalı, Murat. “A Buddhist Story in Old Uighur Turkish: Sena-Upesena Story”, *International Journal of Central Asian Studies Volume 17*, 2013.
- Garg, Nidhi and Akhil Jain. “Therapeutic and Medicinal Uses of Yashtimadhu: A Review.” *International Journal of Scientific Research*, Volume - 11 | Issue - 02 | February - 2022 | DOI:10.36106/ijsr.
- Garrett, Frances. *Religion, Medicine and the Human Embryo in Tibet*, London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2008.
- Gerke, Barbara. *Taming the Poisonous: Mercury, Toxicity, and Safety in Tibetan Medical Practice*, Heidelberg University Publishing, 2021.
- Gharib, Badrozzamān. *Sogdian Dictionary, Sogdian-Persian-English*, Tehran, İran: Farhang Publications, 1995.
- Hempen, Carl-Herman and Toni Fischer. *A Materia Medica for Chinese Medicine: plants, minerals and animal products*, Churchill Livingstone Elsevier, 2005.
- Kara, Georg, and Peter Zieme. *Fragmente tantrischer Werke in vigurischer übersetzung*. Berlin: Akademie Verlag, 1976. (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients-Berliner Turfantexte; VII).

- Liu, Jie et al. "Mercury in traditional medicines: Is cinnabar toxicologically similar to common mercurials?" *Exp Biol Med (Maywood)*. 2008 July; 233(7): 810–817. doi:10.3181/0712-MR-336.
- Márquez, Gabriel García. *Del amor y otros demonios*, Editorial Sudamericana Buenos Aires, 1994.
- Meulenbeld, G. Jan. *A History of Indian Medical Literature, Volume IA*, Egbert Forsten, Groningen, 1999.
- Meulenbeld, G. Jan. *A History of Indian Medical Literature, Volume IIA*, Egbert Forsten, Groningen, 2000.
- Mukhi, Priyabrata and others. "Mercury based drug in ancient India: The red sulfide of mercury in nanoscale." *Journal of Ayurveda and Integrative Medicine* 8 (2017) 93-98.
- Pole, Sebastian. *Ayurvedic Medicine, The Principles of Traditional Practice*, London and Philadelphia: Singing Dragon, 2006.
- Prakash, Vaidya Balendu. "Use of Purified Mercury in Ayurveda and Its Safety Evaluation." 2019. https://www.researchgate.net/publication/338208757_USE_OF_PURIFIED_MERCURY_IN_AYURVEDA_AND_ITS_SAFETY_EVALUATION [Accessed: 01.08.2023]
- Rachmati (Arat), Gabdul Raşid. "Zur Heilkunde der Uiguren, (I)", Berlin, *Aus: SPAW. Phil.-hist. Kl.* 1930:23, 451-473.
- Rinpoche, Rechung. *Tibetan Medicine: illustrated in original texts*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1976.
- Ronan, Colin A. *Bilim Tarihi: Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, (Translator: Ekmeleddin İhsanoğlu and Feza Günergün), Ankara, Tübitak Yayınları, 2003.
- Treloar, F. E. "The Use of Mercury in Metal Ritual Objects as a Symbol of Śiva." *Artibus Asiae*, Vol. 34, No. 2/3 (1972), 232-240.
- Tokyürek, Hacer *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2022.
- Wayman, Alex. *The Buddhist Tantras: Light on Indo-Tibetan Esotericism*, London and Newyork: Routledge Taylor & Francis Group, 2009.
- Wilkens, Jeans. *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daşakarmapathāvādānamālā (3 Cilt)*, Turnhout (Belgium): Brepols Publishers, 2016. (BT 37).
- Wilkens, Jeans. *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, erschienen im Universitätsverlag Göttingen, 2021.
- Wujastyk, Dagmar. "Mercury Tonics (Rasāyana) in Sanskrit Medical Literature." *Soulless Matter, Seats of Energy Metals, Gems and Minerals in South Asian Traditions*, Edited by Fabrizio M. Ferrari and Thomas W.P. Dähnhardt, Published by Equinox Publishing Ltd, 2016.
- Wujastyk, Dagmar. "Acts of Improvement: On the Use of Tonics and Elixirs in Sanskrit Medical and Alchemical Literature." Editor: D. Wujastyk, S. Newcombe, and C. Barois, *History of Science in South Asia*, 2017, 1-36.
- Yiğitoğlu, Özlem. *Köşül Tözün Uktıdaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi*, (Unpublished PhD thesis), Yıldız Teknik University, İstanbul, 2011.
- Yücel, M. Bayram. *Dünyada ve Türkiye'de Altın*, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı, 2020.
- Zieme, Peter and György Kara. *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, Budapest: Akademiai Kiado, 1978.

Internet References

- http://tibetanbuddhistencyclopedia.com/en/index.php/Acharya_Nagarjuna [Accessed: 10.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055716.jpg> [Accessed: 05.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055911.jpg> [Accessed:08.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055912.jpg> [Accessed:08.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1798seite2.jpg> [Accessed: 08.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1798seite2.jpg> [Accessed: 08.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055915.jpg> [Accessed: 08.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055916.jpg> [Accessed: 08.08.2023].
- https://www.researchgate.net/publication/338208757_USE_OF_PURIFIED_MERCURY_IN_AYURVEDA_AND_ITS_SAFETY_EVALUATION [Accessed: 01.08.2023]

Eski Uygurcada Cıva

 Hacer TOKYÜREK¹

Sorumlu yazar:

 Hacer Tokyürek (Prof. Dr.), Erciyes University,
 Faculty of Letters, Department of Turkish
 Language and Literature, Kayseri, Türkiye
 E-mail: hacertokyurek@erciyes.edu.tr
 ORCID: 0000-0002-0008-1213

Başvuru: 28.08.2023

Revizyon talebi: 26.09.2023

Son revizyon: 29.10.2023

Kabul: 30.10.2023

Atıf: Tokyürek, Hacer. "Mercury in Old Uyghur"
 Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology 33, 2
 (2023): 535-569.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1351136>

Öz

Günümüzde zararlı bir kimya maddesi olarak kabul edilen cıva, eski zamanlarda kullanıldığı gibi bugün de çeşitli milletlerce pek çok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu elementin değiştirme ve dönüştürme özelliğine inanan milletler onun değerlessiz madenleri değerli bir maden olan altına dönüştürdüğüne inanmışlar ve böylece simyada cıvayı önemli bir yere koymuşlardır. Bunun yanında tıp ilminde de önemli bir yeri olan cıva, çeşitli bitki ya da karışımlarla birlikte kullanılarak ilaç terkiplerinde yer almış ve tedavi amaçlı kullanılmıştır. Özellikle Hint tıbbi olan ayurveda tıbbında kullanılan cıva, ayurveda'nın alt kolları arasında sayılan yogik uygulamasında da yer alır. Eski Uygurca metinler incelendiğinde köne suvi 'cıva' ve zımig 'cıva' olarak iki farklı şekilde yer alan 'cıva' anlamındaki kelimeler de yukarıda belirtildiği üzere aynı şekilde değersiz madenleri altına dönüştürmenin yanında yogik uygulama ile değersiz olan insanı tanrısal bedene dönüştürmede de kullanılır. Bunun yanında cıva, tıp ilminde de farklı amaçlar doğrultusunda çeşitli ilaç terkiplerinde yer alır. Böylece bu makalenin amacı Eski Uygurcadaki cıva için kullanılan kelimeleri tespit etmenin yanında bu kelimelerin hangi anlamlarda ve amaçlarda kullanıldığını ortaya koymaktır. Okunmuş metinler üzerinden hareket ekmekle birlikte metindeki okuma farklılıklarını göstermek amacıyla asıl metinlerin de makale içerisinde verilmesi ve metnin tekrar çevrimyazı ile düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Böylece ortaya çıkan okuma ve anlamlarımda farklılıkları da metne yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, Simya, Ayurveda, Köne suvi 'cıva', Zımig 'cıva'

Giriş

Gabriel García Márquez, *Aşk ve Öbür Cinler* adlı romanında kuduzdan kurtulmak için “la hepática terrestre, el cinabrio, el almizcle, el mercurio argentino, el anagallis flore purpureo.”¹ cümlesini kurar ve burada zikredilen ilaç terkinde cıva maddesi vardır. Buna göre cıva çeşitli zamanlarda ve çeşitli milletlerde farklı amaçlar doğrultusunda kullanılan metaller arasındadır. Hatta cıvayla ilgili eski dönemlerde farklı açıklamalara rastlanır. Bunlardan biri Jyotisharaja adlı bir Brahman’ın Buddha’ya kırmızı bir toz sunduğu söylenir. Bu turuncu veya kırmızı toz bazen her ikisi de tabii olarak oluşan mineral birikintilerinden türetilen cıva sülfür türleri olan cinnabar (Tib. cog la-ma) veya tabii kırmızı (Tib. mtshal) olarak tanımlanır. Cıva, kükürt içeriğinden ayıran bir ısıtma işlemiyle cinnabar’dan çıkarılır. Kristal cinnabar üretmek için kükürt ve cıvayı yeniden birleştirmek bu süreci kimyevi olarak tersine çevirebilir. Cinnabar’ın cıvaya ve tekrar cinnabara dönüştürülmesi, elementlerin değişkenliğini ortaya çıkarmıştır. Böylece tarif edilen ayırıştırma ameliyesinin, hem Hint hem de Çin simya geleneklerini doğurduğu belirtilir². Çin ve Tibet’te cıvanın ömrü uzattığı, kırıkları iyileştirdiği, sağlığı koruduğu düşünülmektedir. Çin İmparatorlarından Çin Şi Huang Di’nin ona ölümsüzlük vermeyi amaçlayan Çinli simyacılar tarafından cıva ve yeşim tozu içirilerek öldürüldüğü iddia edilir³. Yine Çin’de Honan eyaletinde yürütülen bir mezar kazısında ‘Taili Hanım’ olarak adlandırılan kadın cesedi, cıva sülfür içeren bir kahverengimsi sıvı içinde korunmuştur. Bu ceset bir hafta önce vefat etmiş bir kişinin cesedi gibidir. Taocular ölümsüzlüğü bulamamışlar fakat kimya ile ilgili pek çok bilginin kâşifi olmuşlardır⁴.

Tibet tıbbında cıvalı bir solüsyon elde etmek için belli bir ritüele uyularak hareket edilir. Süreç sonunda elli beş farklı cıva türünün elde edildiğinden bahsedilir⁵. Eski Yunan cıvayı merhemlerde, Eski Mısır ve Romalılar yüzü deforme eden kozmetik ürünlerde kullanmışlardır. Yaygın cevherlerden biri olan cinnabar formundaki cıva, çeşitli geleneksel ilaçlarda, özellikle geleneksel Çin ve Hint tıbbında kullanılır⁶. Özellikle Hint tıbbında cıvanın kullanımıyla ilgili 7. yüzyıldan kalma Sanskritçe tıp metinlerinde önemli açıklamalar bulmak mümkündür⁷. Cıvanın kullanımı genellikle Rasaşāstra olarak bilinen metinlerde ayrıntılandırılır. Yine cıva içeren kimyasal ve fiziki süreçlerin belgelenmesi, Vagabhata ve Nāgārjuna’nın klasiklerinin dikkate değer olduğu eski metinlerde de oldukça fazla yer alır. Cıva, ayurvedik kimyagerlerin

- 1 Gabriel García Márquez, *Del amor y otros demonios*, (Editorial Sudamericana Buenos Aires, 1994): 16. “ciğerotu, zincifre, miskotu, gümüş cıva, anagallis flore purpureo.”
- 2 Robert Beer, *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*, (Chicago: Serindia Publication, 2003): 24.
- 3 Vaidya Balendu Prakash, “Use of Purified Mercury in Ayurveda and Its Safety Evaluation.” (2019): 1-2.
- 4 Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi: Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, (Çevirenler: Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun, Ankara, Tübitak Yayınları, 2003): 193.
- 5 Rechung Rinpoche, *Tibetan Medicine: illustrated in original texts*, (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1976): 215.
- 6 Prakash, “Use of Purified Mercury in Ayurveda and Its Safety Evaluation.”: 1-2.
- 7 Dagmar Wujastyk, “Mercury Tonics (Rasāyana) in Sanskrit Medical Literature.” *Soulless Matter, Seats of Energy Metals, Gems and Minerals in South Asian Traditions*, (Edited by Fabrizio M. Ferrari and Thomas W.P. Dähnhardt, Published by Equinox Publishing Ltd, 2016): 94.

ve hekimlerin geniş ilgisini çeken metallere biridir⁸. Fakat burada Nāgārjuna ile ilgili olarak Mahāyāna mezhebinin kurucusu olan Nāgārjuna ile simyacı olan Nāgārjuna hakkında ihtilaflar vardır. Bazı kaynaklara göre bu ikisi aynı kişiyken bazılarında ise farklı kişiler olarak kabul edilir. Tibet kaynakları ikisini aynı kişi olarak kabul ederek Nāgārjuna'nın tıbbi çalışmalarına işaret eder ve onu bir siddha ve simyacı olarak gösterir. Nāgārjuna metaller ve alt metaller arasında ayırım yapıp cıvanın tüm metalleri çözebileceğini tespit etmiştir. Onun demir ve cıva üzerinde hâkimiyeti vardır ve o beş çeşit cıva bulmuştur⁹. Nāgārjuna'nın yazdığı iddia edilen el yazması eserler *Jīvasūtra*, *Rasavaiśeṣikasūtra*, *Yogaśataka*, *Kakṣapuṭa*, *Yogaratnamālā* olarak sıralanır¹⁰. Yine Hint tıbbında Ugrāditya tarafından yazılan *Kalyāṇakāraka* adlı eserin yirmi dördüncü bölümü cıva ve cıva müstahzarlarının işlenmesini tartışır¹¹. Ayrıca Siddhayoga'nın tedavi açısından göze çarpan özelliklerinden biri bitlere karşı dhattūra ve cıvanın (rasendra) suyundan yapılmış bir merhemden reçetesinin verilmesidir¹². Hint tıbbında cıva ve cıva bileşiklerinden yapılmış oldukça fazla ilaç bulmak mümkündür ve āyurveda tıbbında cıva önemli bir birleşik olarak kabul edilir. Bunun yanında *Carakasamhitā* adlı eserin daha erken tarihli olmasından dolayı cıva tıbbi bir madde olarak bilinmez¹³. Daha sonraki dönemdeki cıva ile ilgili ilaçların güçlü ilaçlar oldukları anlaşılmış ve özellikle tedavisi zor olan hastalıklarda bu ilaçlar kullanılmıştır¹⁴. Cıvanın diğer madenlere olan üstünlüğü şöyle açıklanmaktadır:

“Kendi başına kararsız olan, yakılabilen, çürüyebilen veya kuruyabilen hiçbir kök veya metal iksiri onun (yani vücudun) kararlılığını sağlayamaz. Ağaç ve otlar kurşunla, kurşun kalayla ve kalay da bakırla, bakır gümüşle, gümüş altınla ve altın cıvayla emilir.”¹⁵

Günümüzde cıvanın geleneksel tıpta hâlen yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle geleneksel Tibet tıbbında bu oldukça yaygındır ve cıvanın tedavi ediciliği ve kutsallığı ile ilgili olarak günümüzde Tibet'in kutsal önderi Dalay Lama “Biz bunu yıllardır kullandık ve etkinliğine inanıyoruz ve kullanmaya devam edeceğiz. Batının cıva kullanımıyla ilgili endişeleri var ve bu da cıvanın kutsallığı için rahatsız edici.” ifadesini kullanır¹⁶. Bunun yanında cıvanın tıbbi ilaçlarda kullanımıyla ilgili olarak da Tibetli doktor Dr. Jamyang Dolma Tibet tıbbının güvenli olduğuna, ilaçları kullanmanın etkili ve güvenilirliğine dayalı bazı açıklamalar yapar.

8 Priyabrata Mukhi and others, “Mercury based drug in ancient India: The red sulfide of mercury in nanoscale.” (*Journal of Ayurveda and Integrative Medicine* 8 (2017) 93-98): 93.

9 http://tibetanbuddhistencyclopedia.com/en/index.php/Acharya_Nagarjuna [Erişim Tarihi: 10.08.2023].

10 G. Jan Meulenbeld, *A History of Indian Medical Literature, Volume IA*, (Egbert Forsten, Groningen, 1999): 364-365.

11 Meulenbeld, G. Jan. *A History of Indian Medical Literature, Volume IIA*, (Egbert Forsten, Groningen, 2000): 151.

12 Meulenbeld, *A History of Indian Medical Literature, Volume IIA*, 80.

13 Meulenbeld, *A History of Indian Medical Literature, Volume IIA*, 84.

14 Wujastyk, “Mercury Tonics (Rasāyana) in Sanskrit Medical Literature.”, 94.

15 Wujastyk, “Mercury Tonics (Rasāyana) in Sanskrit Medical Literature.”, 96.

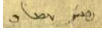

16 Barbara Gerke, *Taming the Poisonous: Mercury, Toxicity, and Safety in Tibetan Medical Practice*, (Heidelberg University Publishing, 2021): 237.

Ayrıca Dolma, araştırmalarının modern bilime uymadığını, modern bilime uygun hareket etmeleri sonucunda da zengin ve ender bulunan pek çok ilaç konseptlerini kaybedeceklerini ifade eder¹⁷. Dolayısıyla geleneksel tıpta cıva, bugün hâlâ kullanılmaktadır.

Yukarıdaki açıklamaların yanı sıra cıva elementinin sadece tıpta değil yogik¹⁸ uygulamalarda da kullanıldığı görülmektedir. Āyurveda tıbbi beden ve ruhun ya da tözün bir bütün olarak ele alınabileceğini savunmakta ve ruh ile beden birliktedir tedavi edilmesi yönünde salık vermektedir. Bunun yanında simyacılar değersiz madenleri cıva sayesinde altına çevirir. Adı bir metali cıva yardımıyla altına çevirme teşebbüsü, simyacıları ruhsal arınma alegorisine yöneltir ve özellikle Çinli simyacılar altını cennetin özü olarak görüp altın ile yang'ın uyumlu olduğu düşüncesini benimserler¹⁹. Böylece cıva yardımıyla adı metal altına dönüşür. Budist metinlerinde de aynı şekilde adı bir canlı olan kişi/insan cıva ya da rasâyana sayesinde tanrısal bir bedene sahip olmuş olur.

Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesinde yer alan cıva ve cıvanın kullanımıyla ilgili açıklamalar yapılacaktır.

1. Köne suvı 'cıva' ve zımıg 'cıva'

Eski Uygurcada cıva için iki farklı kelime bulunmaktadır ki bunlardan biri *köne suvı* 'cıva'dır. Bu kelime çok yaygın olmamakla birlikte Eski Uygur Türkçesinde kullanılır ve kelime iki yerde geçer. U559 (TID 120) XI metninin 10. yani son satırında kullanılan kelime *kwyñ 'swv y köne suvı* şeklinde yer alır. Kelimenin Eski Uygurcadaki diğer kullanımı da Tantrik metin olan U557 XVI metninin 5. satırındaki *kwyñ 'swv y köne suvı*'dir. Her iki kelime de aynı imlaya sahiptir ve her ikisi de *ñ* ile yazılır. Bu iki kelimenin tek farkı birinin bir tıp metninde diğerinin de Tantrik Budist bir metinde yer almasıdır. Dolayısıyla kelimenin biri beden sağlığı için diğeri de yogik uygulama sonucunda dönüşüm için yani ruh/töz sağlığı içindir. Eski Uygurcadaki cıva için kullanılan diğeri bir kelime ise Soğdcadan Türkçeye geçen *zımıg* 'cıva' kelimesidir. Kelimenin yazılışı U1798 metninin 17. satırda *z ymyq zımıg* şeklindedir. Fakat metin baştan iki satır eksiktir. Dolayısıyla tam metnin 19. satırında yer alır. Orta Dönem Uygurcasında²⁰ yer alan *Daşakarmapathāvadānamālā* metninde geçen bu kelimeyi Wilkens önce 'prüfstein yani 'mihenk taşı' olarak tanımlarken²¹

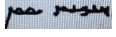
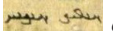
17 Gerke, *Taming the Poisonous: Mercury, Toxicity, and Safety in Tibetan Medical Practice*, 244.

18 Yoga ile ilgili.

19 Bruce-Mitford, Miranda, *Signs & Symbols: An illustrated guide to their origins and meanings*, (London: Dorling Kindersley Limited, 2008): 45.

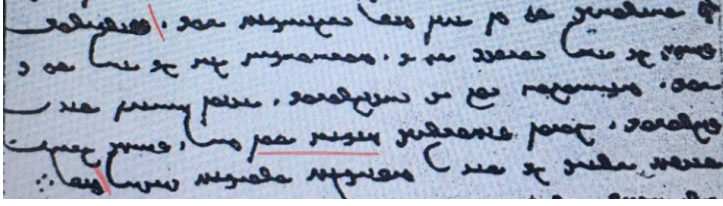
20 Eski Uygurca din ve alfabe değişiklikleri, yazım kuralları, gramer özellikleri gibi sebeplerle erken dönem, orta dönem ve geç dönem olmak üzere üç dönemde incelenmektedir. Bu dönemlerin yüzyılları keskin sınırlarla ayrılamaz.

21 Jens Wilkens, *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daşakarmapathāvadānamālā (3 Cilt)*, (Turnhout (Belgium): Brepols Publishers, 2016): 1121.

daha sonra ‘cıva’ olarak düzeltilmiştir²². Bunun yanında aynı kelime Elmalı tarafından da *zımyq* okunur²³ fakat Elmalı Gharib’e dayanarak²⁴ bu kelimeye ‘language’ anlamını verilir. Aynı kelime British Museum’da Or. 8212 (108)’de kayıtlı eserin XXIX. sayfası 8. satırında *symyq* ‘wt *zımyq* ot ‘cıva’ şeklindedir. Yiğitoğlu bu kelimeyi *sımyq* şeklinde okur ve kelimeyi ‘cıva’ olarak tanımlar²⁵. Yine geç dönem Uygurca tıp metninin U559 (TID 120) XVI kısmının 2. satırında *qyt* ‘y *symyq* *kitay* *zımyq* şeklinde kullanılır ki böylece *kitay zımyq* ‘Çin cıvası’ını ifade eder ve bu da cıvanın bir türünü işaret etmektedir. Burada cıva için kullanılan *zımyq* kelimesinin imlası tamamıyla farklıdır. U1798’deki *z* ile yazılırken U559’daki ise *s* ile yazılır. Wilkens kelimeyi Soğdca *zmyx* kelimesinden getirir²⁶. Gharib’in çalışmasına bakıldığında *zmyx* kelimesi *zmyq* şeklinde de gösterilir ve ‘fırın, tesis (deney)’ ya da ‘pota’ olarak anlamlandırılır²⁷. *Köne suvı* ‘cıva’ kelimesi daha sonraki dönemde *Codex Cumanicus* metninde geçer ve kelime Latince *argentum vivum*, Farsça *zıbaq* ve Kumanca *köne suvı* şeklinde gösterilir²⁸. Buradaki Farsça *zıbaq* Eski Uygurcadaki *zımyq* kelimesinin kökenini açıklaması için önemli bir kaynaktır. Böylece Wilkens’in sözlüğünde yer alan *sımyq* ot ‘cıva’²⁹ da *zımyq* okunmalıdır. Bunun yanında kelime tıp metinlerinde Rachmati³⁰ ve Abdulreşit³¹ tarafından *sımyq* okunur fakat anlam verilmez. Kelimenin son harfi belki q/k ile okunabilirdi, fakat metinde silik de olsa tek noktalı q harfinin kullanılması kelinin g ile okunmasına sebep olmuştur. Fakat daha sonraki dönemdeki *Codex Cumanicus* metninde kelime k/q ile yazılır. Ne yazık ki metinlerde kelime ile ilgili daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

Cıva ile ilgili kelimelerin anlamsal yapıları incelendiğinde de birbiriyle ilişkili bir şekilde üç farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki Budist felsefe metni olan *Köñül Tözün Okıtıdaçı Nom* metninde geçen *zımyq* ot ‘cıva’ ifadesidir ki aşağıda cümle hâlinde gösterilen metin simya ilmiyle bağlantılıdır.

- 22 Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*, (Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, erschienen im Universitätsverlag Göttingen, 2021): 928.
- 23 Murat Elmalı. “A Buddhist Story in Old Uighur Turkish: Sena-Upesena Story”, (*International Journal of Central Asian Studies Volume 17*, 2013, 155-188): 169, 181.
- 24 Badrozamān Gharib, *Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)*, (Tehran: Farhang Publications, 1995): 458.
- 25 Özlem Yiğitoğlu, *Köñül Tözün Okıtıdaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi*, (Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2011): 56; 112.
- 26 Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, 928.
- 27 Gharib, *Sogdian Dictionary, Sogdian-Persian-English*, 462.
- 28 Mustafa Argunşah ve Galip Güner, *Codex Cumanicus*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022): 234.
- 29 Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, 928.
- 30 Gabdul Raşid Rachmati (Arat), “Zur Heilkunde der Uiguren, (I)”, (Berlin, Aus: *SPAW. Phil.-hist. Kl.* 1930:23, 451-473): 460.
- 31 Bekir Abdulreşit, 古代维吾尔语医学文献的语文学研究 Eski Uygur Tıp Belgelerinin Filolojik Bir İncelemesi]. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 中国少数民族语言文学 [Çin Azınlık Dilleri ve Edebiyatları], Minzu University of China, 2013): 35.

- 1 pwdm'dwk (British Museum'da Or. 8212 (108) XXIX 5. satır)
 2 p'qşy l'r nynk ywyrwky 'rs'r . qwrqwrn'q lyq lr nynk nwm y (British Museum'da Or. 8212 (108) XXIX 6. satır)
 3 'rwr . t'y'nqwlwq ywl ny'y'nyldwrwr . 'ykyt s'qynç 'wz ' (British Museum'da Or. 8212 (108) XXIX 7. satır)
 4 pyldwrwr . 'ltwn pyşwr'd'çy **symyq 'wt t'k** . p'qşy l'rq' (British Museum'da Or. 8212 (108) XXIX 8. satır)
 5 'wykwş 'rdyny lr 'wz ' t'pynmyş 'wdwnmyş krk'k (British Museum'da Or. 8212 (108) XXIX 9. satır)³²

*bütmedük bahşılarnıñ yörügi erser korgurmaklıqlarnıñ nomı erür tayangulug yolını yañılturur igeñ sakınç üze biltürür altın bışurdaçı **zımuğ ot** teg bahşılarka üküş erdiniler üze tapınmış udunmuş k(e)rgek³³* “Olgunlaşmamış öğretmenlerin yorumlarıysa dikkatsiz kişilerin öğretisidir. Dayanak olacak yolu yanlıtır. (Öğretiyi) hatalı düşüncelerle aktarır. (Bundan dolayı) altını mükemmelleştiren cıva gibi öğretmenlere pek çok mücevherlerle saygı gösterilmelidir.”

Yukarıda da bahsedildiği üzere değersiz madenleri değerli hâle dönüştürmek için simya ilminden yararlanır. Fakat buradaki Eski Uygurca cümle değersiz madeni değerli hâle getirmeyi ya da altını başka maddelerden arındırılmayı ifade eder. Budist ve Hint düşüncesine göre altınla aynı özden yaratılmış ruhu/tözü kurtuluşa erdirmek en büyük amaçtır³⁴. Böylece Eski Uygurca cümle tam olarak açıklandığında yanlış ve dikkatsiz düşünceden arınmamış, dolayısıyla doğru yolu tam olarak bulamamış, kirli zihinlerle canlıları/insanları yanlış sevk eden kişilerin/öğretmenlerin arındırılması ifade edilmektedir. Bu arındırma işlemi cıva gibi öğreti ve temiz bilinç sayesinde yapılır. Böylece tüm tortulardan arınmış bir zihin canlıyı/insanı/öğretmeni doğru yola ulaştıracaktır. Altın bir öze sahip olan kişi cıvanın arındırma özelliğinde olduğu gibi temiz zihin sayesinde olgun/mükemmel bir kişi hatta tanrısal bir kişi mertebesine ulaşacaktır. Budizm'deki bu açıklamanın ilmî bir dayanağı da bulunmaktadır. Buna göre altının cıva ile terkip yapabilme özelliğine amalgamasyon denir. Bu yöntem, genellikle iri taneli nabit altın içeren cevherlerin gravimetrik yolla zenginleştirilen konsantrilerine uygulanır³⁵. Böylece

32 Metin parçası Yiğitoğlu'nun tezinden (2011, 276) alınmış olup tarafımca harf çevrimine çevrilmiştir. Yiğitoğlu, *Köñül Tözün Ukıtdaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi*, 276.

33 Yiğitoğlu, *Köñül Tözün Ukıtdaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi*, satır 38-384.

34 Mircea Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, (Çeviren: Ali Berkay), İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2013): 342.

35 M. Bayram Yücel, *Dünyada ve Türkiye'de Altın*, (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Fizibilite Etütleri Dairesi Başkanlığı, 2020): 17.

tortulu, işlenmemiş hâlde bulunan altın cıva sayesinde temizlenmiş ve işlenmiş olur.

Cıva, yukarıda da belirtildiği üzere āyurveda tıbbıyla da ilgili olup Sanskritçede rasāyana ile ilişkilidir ve rasāyana da āyurveda tıbbının bir alt kolu olarak gösterilir. Genel olarak rasāyana terapileri ve ilaçlarının amacı ömrü uzatmak, gençliği geri getirmek ve fiziki sağlığı ve zihin keskinliğini arttırmaktır. Bundan dolayı formülasyonlar belki de genel olarak ‘tonikler’ olarak adlandırılabilir. Bununla birlikte, çeşitli tıp yazarları konuya farklı yaklaşımlar sunarak rasāyana formülasyonlarını genel sağlık, gençleşme veya uzun ömür yerine belirli hastalıklara yönelik ilaçlar olarak sunarlar. Bunun yanında āyurvedadan birkaç yüzyıl sonraya dayanan Hint simya geleneğini ifade etmek için de kullanılır³⁶. Budist metinlerde rasāyana teriminin özellikle ölümsüzlüğü ifade ettiği pek çok metinde görülür. Budist Uygur metinlerinde de özel bir karışım olarak gösterilen rasāyana ölümsüzlük için kullanılır. Aşağıda ifade edilen rasāyana terimi aynı zamanda amṛta ile de ilişkilidir ve bundan kaynaklı olarak bu amṛta içindeki beş madde sıralanır. Buna göre bu beş amṛta ‘meni, kan, idrar, dışkı ve et’ tir. Bunların tamamı amṛta yani ölümsüzlük yiyeceği/içeceği olarak kabul edilir³⁷. Bu beş ölümsüzlük yiyeceği de ‘dışkı, idrar, meni, âdet kanı, ilik’ olarak gösterilir ve bunlar Vairocana, Akṣobhya, Amitābha, Ratnasambhava, Amogasiddhi’yi temsil eder³⁸.

*anij koyunıta ög vaçira varahi kızıl öñlög 1 yüüzlög iki kollug oñ eliginte varvaskart tutup ontın sınar korkutu turur sol eligi üze beş rasiyanlar üze tolgurulmuş kapala tutup kañni kuça turur beş kurug toklılar üze titimlig erip elig kurug toklılar üze monçuklug beş törlög süñük itigler üze itiglig tümeglig*³⁹ “Onun koynunda anne Vajravārāhī kırmızı renkli bir yüzlü, iki kolları sağ elinde balta/bıçak tutup on yönü korkutur. Sol elinde beş rasāyana ile doldurulmuş kapāla/kafatası kâsesi tutarak babayı kucaklar. Beş kuru kafadan (oluşmuş) taca ve elli kuru kafadan (oluşmuş) kolyeye sahiptir. Beş türlü kemik süslerle süslenmiştir.”

Burada rasāyana ya da amṛta karışımının içinde cıva elbette yoktur. Bunun yerine yukarıda da belirtildiği üzere meni/semen bulunmaktadır. Zaten Skt. *rasa* kelimesi sadece cıvayı değil aynı zamanda meniyi de karşılamaktadır⁴⁰. Cıva, Hint mitolojine göre dünyevi varlıkların yok edilmesinden sorumlu bir ilah olan Śiva’nın menisi olarak kabul edilir⁴¹. Yine cıva, bazı metinlerde Rudra’nın menisi, Śiva’nın tohumu olarak da gösterilir. Ayrıca Śiva’nın simgesi yarım dairedir, bedendeki beş çakra noktasından cinsellikle ilgili olan kök çakrası da yarım ay

36 Wujastyk, “Mercury Tonics (Rasāyana) in Sanskrit Medical Literature.”, 95.

37 Buswell, Robert E. and Donald. S. Lopez. *The Princeton Dictionary of Buddhism*, (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2014): 1074.

38 Alex Wayman, *The Buddhist Tantras: Light on Indo-Tibetan Esotericism*, (London and Newyork: Routledge Taylor & Francis Group, 2009): 34.

39 Georg Kara ve Peter Zieme. *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer übersetzung*, (Berlin: Akademie Verlag, 1976): satır A410-418.

40 Beer, *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*, 33.

41 Dole, Vilas A. and Prakash Varanjpe. *A Text Book of Rasashastra*, (Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratishthan, 2004): 2.

ve Śiva ile ilişkilidir⁴². Simya bakımından iki yılan birleşenleri ve dönüşümleri yoluyla ‘yaşama veya ölümsüzlük iksiri’ yaratan cinnabar ve cıva ya da âdet kanı ve meninin değişkenliğini sembolize eder⁴³. Fakat tüm bunların tersine hem Hindu hem de Budist tanrılarının evi olarak saygı gören güneydoğu Tibet’teki Cari’nin girişi, tanrıçanın vajinası adı verilen dar bir yarık şeklinde tanımlanır ve orada yaşayanların cinsel sıvıları olarak tanımlanan kırmızı cıva oksitten oluşan tanrıçaların oturduğu bir göl bulunur⁴⁴. Bundan kaynaklı olarak Budist metinlerde cıva ile meni eş anlamlı olarak kullanılır ve bunlar Budist metinlerde birbirinin yerine geçer. Cıva ile eş tutulan ‘meni’ Eski Uygurca metinlerde *şukra* ‘semen, meni’, Skr. *śukra* ‘semen, meni’ olarak gösterilir. Eski Uygurca metinde *şukra*’nın salınımıyla ve durdurulmasıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar bulunmaktadır. Buna göre;

*altınç öznüñ altında kaş kavşutında darmasanbava birle tütüş erürin köñülkerip ol darma sanbavëññ oturasında köñüllü yëelli ikegütin belgülüg bolmış bir yaruk yaşuk ud burçakınça tenlig şukra sakingu ol*⁴⁵ “Altıncı, benliğin altında alınıdaki kaşın birleşim yerinde Dharmasambhava ile birleşmiş olduğunu düşünmek gerekir. O Dharmasambhava’nın ortasında zihin ve rüzgâr/nefes ikisinin işareti olan parlak, bir bezelye büyüklüğünde şukra gördüğünü hayal etmelidir.”

*anta basa ol şukra sirij ok kılıp ’ezrua telükte turmışın sakınıp yëellig tutgu ol*⁴⁶ “Ondan sonra şukra’nın vızıldayan bir ok gibi Brahma deliğinde durduğunu hayal ederek rüzgâr/nefesi tutmalısın.”

*anta basa ol ok yağlıg boguzta turmışın sakınıp yëellig tutgu ol*⁴⁷ “Ondan sonra o ok gibi (olan şukra’nın) boğazda olduğunu hayal ederek, rüzgâr/nefesi tutmalısın.”

*anta basa ol ok yağlıg şukra yürek tuşında turmışın sakınıp yëellig tutgu ol*⁴⁸ “Ondan sonra böyle şukra’nın kalp noktasında durduğunu düşünüp rüzgâr/nefesi tutmalısın.”

*anta basa ol ok yağlıg ol şukra kindikte turmışın sakingu ol yëel tutgu ol*⁴⁹ “Ondan sonra böyle şukra’nın göbekte durduğunu hayal edip rüzgâr/nefesi tutmalısın.”

*anta basa ol ok yağlıg ol şukra üç tamırññ kabşutında turmışın sakınıp yëellig tutgu ol*⁵⁰ “Ondan sonra böyle şukra’nın üç damarın birleşim yerinde durduğunu hayal edip rüzgâr/nefesi tutmak gerekir.”

*anta basa ol ok yağlıg ol şukra vaçir tüpinde turmışın sakınıp yëellig tutgu ol*⁵¹ “Ondan sonra böyle şukra’nın vajra dibinde durduğunu hayal edip rüzgâr/nefesi tutmalıdır.”

42 Treloar, F. E. “The Use of Mercury in Metal Ritual Objects as a Symbol of Śiva.” (*Artibus Asiae*, Vol. 34, No. 2/3 (1972), 232-240): 238.

43 Beer, *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*, 134.

44 Frances Garrett, *Religion, Medicine and the Human Embryo in Tibet*, (London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2008): 85.

45 Peter, Zieme ve György Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, (Budapest: Akademiai Kiado, 1978): satır 1076-1083.

46 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, satır 1083-1086.

47 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, satır 1086-1087.

48 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, satır 1088-1090.

49 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, satır 1090-1092.

50 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, satır 1092-1094.

51 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, satır 1094-1096.

*anta basa ol ok yanlıg ol şukra vaçiranıy oturasında turmuşın sakınıp yèelig tutgu ol*⁵² “Ondan sonra böyle o şukra'nın vajranın ortasında durduğunu hayal ederek rüzgârı/nefesi tutmalıdır.”

Yukarıdaki Eski Uygurca örnek cümlelerde meninin çakra noktalarında sabitlenmesi söz konusudur. *Rasaratnasamuccaya* adlı esere göre uzun yaşamayı sağlamak için altını yutmadan önce altını cıvayla arındırıp ‘sabitlemek’ gerekmektedir. İnsanın kurtuluşu, beden istikrarına bağlıdır ve bundan dolayı hayatı güçlendirip uzatan cıva bir kurtuluş aracıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi cıva (rasa), Śiva'nın özü ve tohumudur. Onun tanrıça yumurtası ile birleşmesi sonucunda insan ölümsüzeleşir. Tantracı yaklaşıma göre cıva, üretici temel unsurdur ve Śiva'ya cıvadan ‘fallus’ yapmak için bilgiler verilmektedir. Çin simyasına göre de cıva, ejderha, sperm ve kan ile ilişkilendirilir⁵³. Śiva ‘cıva tanrısı’dır. Kubjika Tantra’da, Śiva cıvadan dölleyici ilke olarak söz eder ve cıvanın altı kez sabitlendiğinde yani öldüğünde ortaya çıkan verimi över. Burada cıvanın sabitlenmesi onun akışkanlığını azaltmak, psiko mental akışın, yani hiçbir değişimin ve oluşumun olmadığı bir durağan bilinç hâline gelişen paradoksal dönüşümüne eşdeğerdir⁵⁴. Aynı zamanda cıvanın sabitlenmesi gibi Tantrik Budizm’de de meninin sabitlenmesi gerekmektedir. Sabitlenen meni tüm oluşumları ve dönüşümleri durduracaktır, kısacası yeniden yaratılışı ortadan kaldıracaktır. Bu bağlamda Buddha ya da Śiva, kozmik oyunun ortasında hareketsiz ve dingin duran saf ruhtur⁵⁵ ya da tözdür. Yukarıdaki Eski Uygurca metinde *yèelig tut-* ‘nefesi tutmak’ şeklinde ifade edilen yani cinsel birleşme esnasında nefesin tutulması, düşüncenin hareketsizliği ve meninin durdurulması ile eşittir⁵⁶.

Simyacıların en büyük gayesi yukarıda da belirtildiği üzere değersiz madenleri, cıva yardımıyla altına dönüştürmektir. Saf altın da Buddha'nın saf özünü ve bozulmayan yapısını ifade eder. Böylece değersiz bedenlere sahip olan canlılar da cıva yardımıyla altına yani Buddha'ya dönüşmeye çalışır. “Burada amaç ruhun tekâmülüne, kurtuluşuna ve özgürlüğüne erişmeye yönelik bir ruh durumudur. Simyacıların/yoginin amacı altınla aynı özden yapılmış ruhu/tözü kurtuluşa erdirmektir. Hint kültüründe altın, ölümsüzlüğün simgesidir ve güneşe ait kusursuz tek madendir”⁵⁷.

52 Zieme-Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, satır 1097-1099.

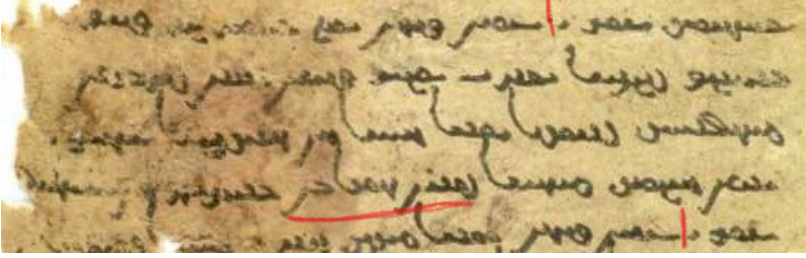
53 Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, 343-352; Mircea Eliade, *Asya Simyası (Çin ve Hint Simyası)*, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2002): 36; Hacer Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, (Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2022): 104.

54 Eliade, Mircea. *Demirciler ve Simyacılar*, (Çeviren: Mehmet Emin Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020): 141-142; Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 104.

55 Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, 318; Eliade, *Asya Simyası (Çin ve Hint Simyası)*, 54-55; Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 104-105.

56 Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, 311; Eliade, *Asya Simyası (Çin ve Hint Simyası)*, 55; Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 104-105.

57 Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, 342; Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 102.

1 'nt' p's' 'wl y'rwql'r p'rw (U557 XVI 2. satır)

2 yyqylw k'lm'k 'wyz' 'wl'r p'rç' yyyn k'z ykç' (U557 XVI 3. satır)

3 t'ştyngy kyrwk' 'wyg q'nk q' synkm'k 'rs'r (U557 XVI 4. satır)

4 'yñç' q'lt'y t's'k **kwyn' swv yn** yyqmyşq' 'wqş'ty (U557 XVI 5. satır)

5 'rwr (U557 XVI 6. satır)⁵⁸

*anta basa ol yarıklar berü yığılu kelmek üze olar barça éyin kezigçe taştıñki hêruka ög kañka siñmek erser inça kalıtı tezek **köne suvin** yığımıška okşatı erür*⁵⁹ “Ondan sonra ışığın arka arkaya bir araya toplanması ile her şey sırayla dıştaki Heruka'nın anne babasına batmasıyla ilişkili olarak tezeğin cıvayı toplamasına benzer.”

Yukarıdaki Eski Uygurca metindeki *köne suvi* ‘cıva’ babayı, erkeği, *tezek* ‘tezek, dışkı, gübre’ ise anneyi, kadını temsil eder⁶⁰. Bu bağlamda Śiva-saṃhitā yoginin her türlü madeni kendi dışkısı ve idrarı ile ovalayarak altın yapabileceğini ileri sürmesi⁶¹ oldukça önemlidir. Böylece cıva ve dışkı yani erkek ile kadının birleşmesinden teklik, tanrısallık ortaya çıkar, kısacası birlik elde edilir⁶². Zaten yukarıda da belirtildiği üzere cinsî münasebet sırasında meninin sabitlenmesi oldukça önemlidir ve böylece kurtuluş elde edilir. Burada kadının *tezek* ‘dışkı’ olarak gösterilmesi oldukça önemlidir ki aslında bu dışkıyı iki farklı anlamda kullanmak da söz konusudur. Bunlardan ilki, değersiz bir varlık olan kadının erkek ya da meni sayesinde değerli hâle gelmesi olarak da görmek mümkündür. İkincisi ise beş amrta/rasāyana içerisinde dışkının da bulunmasıdır ki buradaki dışkı Eski Uygurca metne göre kadının simgelemektedir. Meninin/cıvanın dışkıda toplanması ve sabitlenmesi cinsel birliktelik esnasında tanrısal birliğin elde edilmesini ifade eder. Böylece kadın ve erkek bu cinsel birliktelik sayesinde Buddha Heruka ve Vajravarani olur ve kurtuluşu elde eder. Tantrik Budizme göre insanın ruha/töze bağlı kurtuluşunu meni ya da cıvaya ilişkilendirmek mümkündür. Bu yüzden Budizmde pek çok ritüel söz konusudur ve bunların da hemen hepsi sabitleme üzerinedir. Tüm bu açıklamalar āyurveda tıbbının Yogik âlemden gelen içgörülerin benimsenmesiyle ilişkilidir. Cıva, altın ve

58 Metin harf çevrimi bize aittir. U557 XVI metin parçası <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055716.jpg> [Erişim tarihi: 05.08.2023] adresinden alınmıştır.

59 Georg Kara ve Peter Zieme. *Fragmente tantrischer Werke in vigurischer übersetzung*, (Berlin: Akademie Verlag, 1976): str. A223-227.

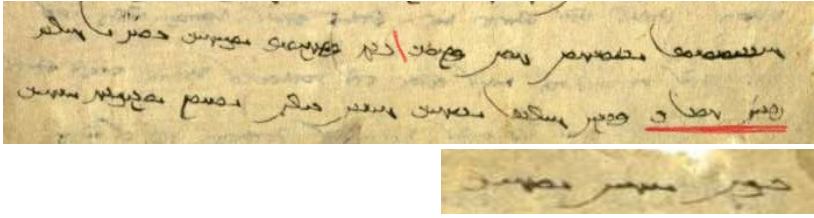
60 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 107.

61 Eliade, *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, 341; Eliade, *Asya Simyası (Çin ve Hint Simyası)*, 50.

62 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, 104.

gümüş gibi mineral maddelerin kullanıldığı Tantrik pratik āyurveda ile birleşmeye başlamış ve uzun ve sağlıklı yaşamanın yanında gençleşme ve ölümsüzlük gibi ifadeler vurgulanmıştır. Yogik etkiler sayesinde beden artık ölümlü sayılmaz! Bugün āyurveda ve yoga, iyi bir sağlık ve sakin bir zihin arayışında pratikte eşanlamlıdır⁶³.

Kişinin ruhsal kurtuluşunun yanında bedensel hastalıklardan kurtuluşun da ana maddelerinden biri yine cıva olarak gösterilir. Özellikle Hint āyurveda tıbbında cıva ile ilgili pek çok ilaç bulunmaktadır. Ayrıca Eski Uygurca bir tıp metinlerinde de cıva ile yapılmış bazı ilaçlar yer almaktadır.

1 kym pwlwnw 'wm's'r ywQ' q'dyz (U559 XI 9. satır)

2 **kwyñ'swv y** pyrl' q'typ 'yçs'r q'ryn ynt' 'wqwl 'wylmyş 'rs'r (U559 XI 10. satır)

3 ym' 's'n 'ws'r (U559 XII 1. satır)⁶⁴

kim boşlunu umasar yuka kadız **köne suvi** birle katıp içser karınunta ogul ölmüş erser y(e) me esen ozar⁶⁵ “Kadın doğuramadığında tarçın kabuğunu cıva ile karıştırıp (içse) karındaki ölmüş (olan) cenin (düşer, kadın) sağ salim kurtulur.”

Yukarıdaki metin, ceninin anne karnında ölmesini ve kadının zarar görmeden o cenini düşürmesini ifade etmektedir. Āyurveda tıbbında da cıvanın zararlı olduğu aslında bilinmektedir. Hatta geleneksel Çin tıbbında cıva toksik maddeler arasında sayılır ve uzun süreli ve yüksek dozda kullanılması önerilmez. Doz aşımından dolayı zehirlenmelerin ve rahatsızlıkların olabileceği ifade edilir. Çince 朱砂 *zhusha* olarak ifade edilen cıvanın hamile kadınlar tarafından kullanılması kesinlikle yasaktır⁶⁶. Dolayısıyla Eski Uygurca metinde cıva kullanımı ölmüş bir ceninin düşürülmesi içindir. Fakat burada sadece cıva değil onun yanında tarçın kabuğu da kullanılır. Tarçın kabuğu āyurveda tıbbında önemli bir sindirim bitkisi olarak kullanılmakla birlikte bağırsakları korur ve güçlendirir⁶⁷. Geleneksel Çin tıbbında da kullanılan ve Çince 桂

63 Sebastian Pole, *Ayurvedic Medicine, The Principles of Traditional Practice*, (London and Philadelphia: Singing Dragon, 2006): 11.

64 Metnin harf çevrimi bize aittir. Metin parçaları <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055911.jpg> ve <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055912.jpg> [Erişim tarihi: 08.08.2023] adreslerinden alınmıştır. Aşağıdaki yazı çevriminde ise metinde bazı değişiklikler yapılmıştır.

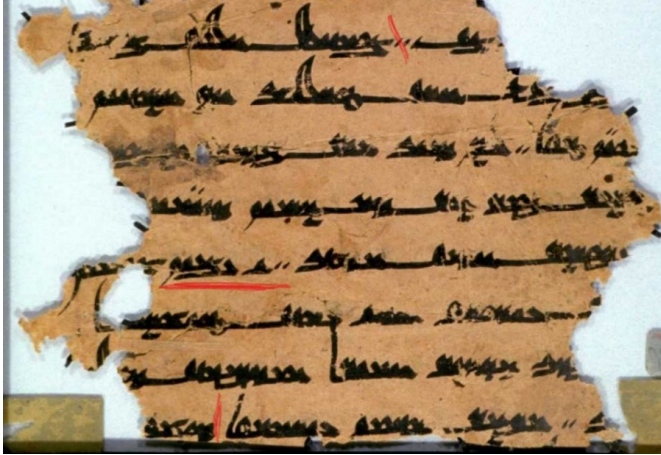
65 Rachmati (Arat), “Zur Heilkunde der Uiguren, (I)”, satır 107-110; Abdulreşit, 古代维吾尔语医学文献的语文学研究 [Eski Uygur Tıp Belgelerinin Filolojik Bir İncelemesi], satır A107-109.

66 Carl-Herman Herpen ve Toni Fischer, *A Materia Medica for Chinese Medicine: plants, minerals and animal products*, (Churchill Livingstone Elsevier, 2005): 418-419.

67 Pole, *Ayurvedic Medicine, The Principles of Traditional Practice*, 160.

枝 *guizi* olarak ifade edilen tarçın ya da tarçın kabuğu çeşitli ağrılara sebep olduğu gibi kanı da hareketlendirir. Bunun yanında hamilelikte kesinlikle kullanılmaz⁶⁸. Cıva rasâyana yani başka maddeler ile birleştiğinde yani ilaç hâline dönüştüğünde beden için faydalı olabilir. Fakat bu metinde kesinlikle beden için faydadan ziyade zehirleyici bir etki için kullanılmıştır. İki zehirleyici etkiye sahip madde birleşmiş ve daha etkili bir hâle dönüştürülerek ceninin düşmesine sebep olmuştur. Bunun yanında Wujastyk çalışmasında Rasahrdayatantra'dan “Bedenini hazırlamadan rasâyana yapan kişinin bedenine cıva nüfuz etmez. Cıva vücudun her yerine zarar verir.” alıntısını yapar⁶⁹. Böylece bu ilaç ile cıvanın zehirleyici etkisinden faydalanılmıştır.

Bunun yanı sıra yine bir başka Eski Uygurca metninde cıvanın bedeni hasta etmek için kullanıldığından bahsedilmektedir. Buna göre;

1 mwnt'd' ”dyn m'nyk (U 1798 13. satır)

2 []kymk' ”r' twrd'çy ”l ”lt'q (U 1798 14. satır)

3 [/]wq typ ,, 'wl syny nynk kyşys[y] pq mwn[///] (U 1798 15. satır)

4 [/]vlyk kwyr lwk s'v l'ryn s'Qynyp (U 1798 16. satır)

5 [/]ykwnwk ”şyn 'yşty ,, **z ymyq** çwyyvt (U 1798 17. satır)

6 [] y'şwrw ”qz ynt' t'newl'p (U 1798 18. satır)

7 [] sy kyrs'r ”nynk 'wyskynt' swd[///] (U 1798 19. satır)

8 [] y ,, 'yklyk 't'wyz y'r'typ (U 1798 20. satır)⁷⁰

*muntada adın meniğ emgekimke ara turdaçı al altag yok tēp ol sēnēnūğ kişisi bo muntag tevlig kürlüğ savların sakınip yēgülük aşın eşti **zumig** çüvit [] yaşuru agzınta tançulap iğesi kirser*

68 Herpen ve Fischer, *A Materia Medica for Chinese Medicine: plants, minerals and animal products*, 26-27.

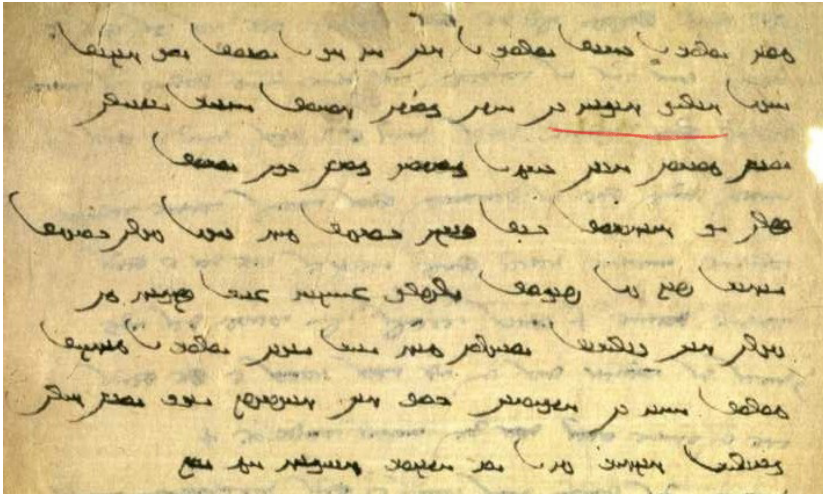
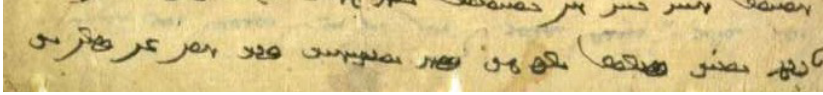
69 Wujastyk, Dagmar. “Acts of Improvement: On the Use of Tonics and Elixirs in Sanskrit Medical and Alchemical Literature.” (Editor: D. Wujastyk, S. Newcombe, and C. Barois, *History of Science in South Asia*, 2017, 1-36): 19.

70 Metnin harf çevrimi bize aittir. Metin parçası <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1798seite2.jpg> [Erişim tarihi: 08.08.2023] adresinden alınmıştır.

anın öskinte sodup erti iglig etöz yaratıp⁷¹ “Bundan başka çektiğim ızdırabımda yardımına koşabilecek başka bir yöntem yok. Sena'nın karısı bu aldatıcı şeyleri tasarlayınca, yemesi gereken yemeği azalttı. Cıva ve çiviti ağzında gizleyip çiğnedi. Eşi girdiğinde onun önüne tükürerek hasta taklidi yaptı.

Yukarıdaki metinde cıva için Eski Uygurca *zımug* ‘cıva’ kelimesi kullanılmıştır. Eski Uygurca *zımug* ‘cıva’ *çüvit* ‘çivit’ ile birlikte kullanılmış ve bu ikisi hasta edici bir ilaç oluşturmuştur. Cıvanın zehirleyici etkisi zaten yukarıda belirtilmişti. Antibiyotik etkisi olan çivit de doz aşımında mide bulantısı, kusma, karın ağrısı, ishal vb. gibi hastalıklara sebep olur⁷². Böylece cıva ile çivit birleşerek zehirleyici ya da hasta edici bir özelliğe sahip olur ve kişiyi hasta eder. Eski Uygurca metinde kişi muhtemelen bu iki tıbbi maddeyi belli bir dozda almıştır. Eğer bu ikisinin oluşturduğu doz fazla alınırsa muhtemelen ölümcül olacaktır.

Eski Uygurca başka bir örnekte boğaz ağrısını ya da belki boğaz ağrısına bağlı ses kısılmasını gidermek için cıvanın diğer bitkilerle kullanıldığı da görülmektedir.

- 1 kym 'wyňy pwydwp 'dkw t' pws 'wnm's'r pyr swñ ç' pwd' ny (U559 (TID 120) XV 10. satır)
- 2 twyz 'wdwr 'y'ryp 'wdwr 'syn ''z ky ' 'wywp 'wy qylyp (U559 (TID 120) XVI 1. satır)
- 3 ''nk' qylyp symyq yn 'nç' mwñç' swqwp ''nyñk 'yçynd' (U559 (TID 120) XVI 2. satır)
- 4 'wyç twyrt ''vyn y'rm' mwñçwq mwrç ym' 'wrwp (U559 (TID 120) XVI 3. satır)
- 5 pwd' ny q'vşwrwp yyp byrl' ywrk'p t'ş ynk' k'gd' ywrk'p (U559 (TID 120) XVI 4. satır)

71 Wilkens, Jeans. *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā (3 Cilt)*, (Turnhout (Belgium): Brepols Publishers, 2016): str. 2545-2552.

72 Herpen ve Fischer, *A Materia Medica for Chinese Medicine: plants, minerals and animal products*, 158.

6 'ysyk kwyl k' kwymwp 'dkwdy ç'çlyq çynk pwlmyş t' (U559 (TID 120) XVI 5. satır)
 7 k'kd' syn kyd'ryp 'wynkden tyş nynk 'ykyn 'wdwr 'tyşl'p (U559 (TID 120) XVI 6. satır)
 8 twdwp ''qyz yn ''çm'tyn yww syn synkwrkwl 'yky 'wyç q'd' (U559 (TID 120) XVI 7. satır)
 9 mwnyd'q qyls'r k'z ' 'wz ''çylwr syn'myš ''m 'wl (U559 (TID 120) XVI 8. satır)⁷³
*kim üni bütüp edgüti boş ünmeser bir sunça budanı tüz otura yarıp oturasın azkya oyup oy kulup aña **kitay zımıgın** ança munça sokup anıñ içinte üç tört evin yarma munçuk murç y(e)me urup budanı kavşurup yıp birle yörgep taşınja kegde yörgep isig külke kömüp edgüti çağlık çıñ bolmuşta kegdesin kéterip öñdün tişniñ ikin otura tişlep tutup ağızın açmatın yusın sinjürgül iki üç kata muntag kılsar keze uz açılır sınamiş em ol⁷⁴“Kimin sesi kısılmış iyice rahat konuşamasa bir inç uzunluğundaki meyan kökünü eşit parçaya bölüp ortasını azıcık oyup çukurlaştırıp ona Çin cıvasını biraz koysun. Onun içine üç dört parça yarma tohumu ile biber koyup meyan kökünü kavuşturup ip ile bağlayın. Dışına kâğıt sarın, sıcak küle gömüp iyice zaman geçip buğulandığında kâğıdından çıkarın. Ön dişlerin ikisi ile dişleyip tutup ağızını açmadan suyunu yutun. İki üç defa bunun gibi yapsa iyice (boğazı) açılır. (Bu) denenmiş ilaçtır.*

Eski Uygurca metinde cıva, *kitay zımıg* ‘Çin cıvası’ şeklinde kullanılmaktadır. Çin cıvası yani cinnabar kükürt ile birleşerek oluşmuş doğal bir mineraldir ve Çin kırmızısı olarak adlandırılan kırmızı renktedir. Cinnabar çözünmez ve kararlıdır; cinnabar tozu geleneksel Çin tıbbında ve Hint ayurvedik ilaçlarında önemli bir birleşik olarak kullanılır. Cinnabar Hindistan’da uzun ömür için kullanılırken Çin tıbbında ise 40 geleneksel Çin ilacında bulunur⁷⁵. Cıva çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı gibi boğaz iltihabı tedavisinde de kullanılır⁷⁶. Eski Uygurca metindeki *buda* ‘meyan kökü’ kelimesi de cıva ile oluşturulan bileşiklerde kullanılan bir bitkidir. Buna göre meyan kökü, ayurveda metinlerinde yer alır ve her türlü yara ve iltihapların tedavisinde kullanılır. Hipokrat ülser tedavisi ve susuzluğu giderici olarak kullanımından bahsetmiştir. Geleneksel Siddha tıp sisteminde meyan kökü yatıştırıcı, balgam söktürücü, öksürük önleyici, müshil ve tatlandırıcı olarak kullanılır⁷⁷ (Garg ve Jain 2022: 1).

Sonuç

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *köne suvı* ‘cıva’, *zımıg* ‘cıva’, *kitay zımıg* ‘Çin cıvası, cinnabar’ şeklinde kullanılan cıva, bugün zararlı bir element olmasıyla birlikte o dönemde hem Budist Uygur metinlerinde hem de tıp metinlerinde kullanılmaktadır. Cıva eski dönemde hatta şimdi bile çeşitli kültürlerde çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır ki aynı şekilde çeviri metinler olan Eski Uygurca metinlerde de aynı anlamı ifade etmektedir. Bu bağlamda

73 Metnin harf çevrimi bize aittir. Metin parçaları <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055915.jpg> ve <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055916.jpg> [Erişim tarihi: 08.08.2023] adreslerinden alınmıştır.

74 Rachmati (Arat), “Zur Heilkunde der Uiguren, (I)”, satır 146-154; Abdulreşit, 古代维吾尔语医学文献的语文学研究 [Eski Uygur Tıp Belgelerinin Filolojik Bir İncelemesi], satır A146-154.

75 Jie Liu ve diğerleri. “Mercury in traditional medicines: Is cinnabar toxicologically similar to common mercurials?” (*Exp Biol Med (Maywood)*). 2008 July; 233(7): 810–817): 3.

76 Herpen ve Fischer, *A Materia Medica for Chinese Medicine: plants, minerals and animal products*, 418.

77 Nidhi Garg and Akhil Jain, “Therapeutic and Medicinal Uses of Yashtimadhu: A Review.” (*International Journal of Scientific Research*, Volume - 11 | Issue - 02 | February – 2022): 1.

Eski Uygurca metinlerde aşağıda belirtilen amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır.

- Değersiz/adi madenleri değerli olan altına çevirmek için ya da doğada işlenmemiş saf hâlde bulunan altının tortularını temizleyip onu daha değerli hâle getirmek için kullanılır. Fakat Eski Uygurca metinde bu durum sadece benzetme amaçlı olup kirli zihinden kurtulamamış olan altın öze sahip olan insanların/öğretmenlerin zihinlerinin arındırılmasını ifade eder.
- Āyurveda düşüncesinden yola çıkarak ruhu/özü arındırıp adi insandan tanrısal insana dönüştürmek için kullanılır. Burada āyurveda'nın alt kollarından olan yogik uygulama sayesinde ruhun/tözün arındırılması ve tanrısal bedene sahip olunması amaçlanmıştır.
- Çeşitli bitki ve ilaçlarla çeşitli bileşenler oluşturarak tıp ilminde kullanmak esastır. İki tıp metninde biri de Budizm ile ilgili metinde kullanılan cıva, fetüsü düşürmek için, boğaz ağrısından ve ses kısılmasından kurtulmak ve hasta numarası yapmak için kullanılır. Dolayısıyla belli dozdaki cıva ilaç yapımında kullanılmaktadır.

Kısacası cıva Eski Uygur Türkçesinde hem simyada hem de tıp ilminde kullanılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Kaynaklar

- Abdulreşit, Bekir. 古代维吾尔语医学文献的语文学研究 [Eski Uygur Tıp Belgelerinin Filolojik Bir İncelemesi]. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 中国少数民族语言文学 [Çin Azınlık Dilleri ve Edebiyatları], Minzu University of China.
- Argunşah, Mustafa ve Galip Güner. *Codex Cumanicus*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Beer, Robert. *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*, Chicago: Serindia Publication, 2003.
- Bruce-Mitford, Miranda. *Signs & Symbols: An illustrated guide to their origins and meanings*, London: Dorling Kindersley Limited, 2008.
- Buswell, Robert E. and Donald. S. Lopez. *The Princeton Dictionary of Buddhism*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2014.
- Dole, Vilas A. and Prakash Varanjpe. *A Text Book of Rasashastra*, Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratishthan, 2004.
- Eliade, Mircea. *Asya Simyası (Çin ve Hint Simyası)*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2002.
- Eliade, Mircea. *Yoga, Ölümsüzlük ve Özgürlük*, (Çeviren Ali Berkay), İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2013.
- Eliade, Mircea. *Demirciler ve Simyacılar*, (Çeviren Mehmet Emin Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020.
- Garg, Nidhi ve Akhil Jain. "Therapeutic and Medicinal Uses of Yashtimadhu: A Review." *International Journal of Scientific Research*, Volume - 11 | Issue - 02 | February - 2022 | DOI:10.36106/ijsr.
- Garrett, Frances. *Religion, Medicine and the Human Embryo in Tibet*, London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2008.

- Gerke, Barbara. *Taming the Poisonous: Mercury, Toxicity, and Safety in Tibetan Medical Practice*, Heidelberg University Publishing, 2021.
- Gharib, Badrozzamān. *Sogdian Dictionary, Sogdian-Persian-English*, Tehran, İran: Farhang Publications, 1995.
- Hempfen, Carl-Herman ve Toni Fischer. *A Materia Medica For Chinese Medicine: plants, minerals and animal products*, Churchill Livingstone Elsevier, 2005.
- Kara, Georg ve Peter Zieme. *Fragmente tantrischer Werke in vigurischer Übersetzung*. Berlin: Akademie Verlag, 1976. (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients-Berliner Turfantexte; VII).
- Liu, Jie ve diğerleri. "Mercury in traditional medicines: Is cinnabar toxicologically similar to common mercurials?" *Exp Biol Med (Maywood)*. 2008 July; 233(7): 810–817. doi:10.3181/0712-MR-336.
- Márquez, Gabriel García. *Del amor y otros demonios*, Editorial Sudamericana Buenos Aires, 1994.
- Meulenbeld, G. Jan. *A History of Indian Medical Literature, Volume IA*, Egbert Forsten, Groningen, 1999.
- Meulenbeld, G. Jan. *A History of Indian Medical Literature, Volume IIA*, Egbert Forsten, Groningen, 2000.
- Mukhi, Priyabrata and others. "Mercury based drug in ancient India: The red sulfide of mercury in nanoscale." *Journal of Ayurveda and Integrative Medicine* 8 (2017) 93-98.
- Pole, Sebastian. *Ayurvedic Medicine, The Principles of Traditional Practice*, London and Philadelphia: Singing Dragon, 2006.
- Rachmati (Arat), Gabdul Raşid. "Zur Heilkunde der Uiguren, (I)", Berlin, *Aus: SPAW. Phil.-hist. Kl.* 1930:23, 451-473.
- Rinpoche, Rechung. *Tibetan Medicine: illustrated in original texts*, Berkeley and Los Angeles: University Of California Press, 1976.
- Ronan, Colin A. *Bilim Tarihi: Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, (Çevirenler: Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun), Ankara, Tübitak Yayınları, 2003.
- Prakash, Vaidya Balendu. "Use of Purified Mercury in Ayurveda and Its Safety Evaluation." 2019. https://www.researchgate.net/publication/338208757_USE_OF_PURIFIED_MERCURY_IN_AYURVEDA_AND_ITS_SAFETY_EVALUATION [Erişim Tarihi: 01.08.2023]
- Treloar, F. E. "The Use of Mercury in Metal Ritual Objects as a Symbol of Śiva." *Artibus Asiae*, Vol. 34, No. 2/3 (1972), 232-240.
- Tokyürek, Hacer *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2022.
- Wayman, Alex. *The Buddhist Tantras: Light on Indo-Tibetan Esotericism*, London and Newyork: Routledge Taylor & Francis Group, 2009.
- Wilkens, Jeans. *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvādānamālā (3 Cilt)*, Turnhout (Belgium): Brepols Publishers, 2016. (BT 37).
- Wilkens, Jeans. *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, erschienen im Universitätsverlag Göttingen, 2021.
- Wujastyk, Dagmar. "Mercury Tonics (Rasāyana) in Sanskrit Medical Literature." *Soulless Matter, Seats of Energy Metals, Gems and Minerals in South Asian Traditions*, Edited by Fabrizio M. Ferrari and Thomas W.P. Dähnhardt, Published by Equinox Publishing Ltd, 2016.

- Wujastyk, Dagmar. "Acts of Improvement: On the Use of Tonics and Elixirs in Sanskrit Medical and Alchemical Literature." Editor: D. Wujastyk, S. Newcombe, and C. Barois, *History of Science in South Asia*, 2017, 1-36.
- Yiğitoğlu, Özlem. *Köñül Tözün Ukıtaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi*, (Yayımlanmamış Doktora tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2011.
- Yücel, M. Bayram. *Dünyada ve Türkiye'de Altın*, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı, 2020.
- Zieme, Peter, György Kara. *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*, Budapest: Akademiai Kiado, 1978.

İnternet Kaynakçası

- http://tibetanbuddhistencyclopedia.com/en/index.php/Acharya_Nagarjuna [Erişim Tarihi: 10.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055716.jpg> [Erişim Tarihi: 05.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055911.jpg> [Erişim Tarihi: 08.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055912.jpg> [Erişim Tarihi: 08.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1798seite2.jpg> [Erişim Tarihi: 08.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1798seite2.jpg> [Erişim Tarihi: 08.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055915.jpg> [Erişim Tarihi: 08.08.2023].
- <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u055916.jpg> [Erişim Tarihi: 08.08.2023].
- https://www.researchgate.net/publication/338208757_USE_OF_PURIFIED_MERCURY_IN_AYURVEDA_AND_ITS_SAFETY_EVALUATION [Erişim Tarihi: 01.08.2023]

